

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2009

Jana Crhová

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií

Rodina a sociální prostředí v kauzálních souvislostech

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vedoucí bakalářské práce :
Mgr. Iva Kuchyňková**

**Vypracovala :
Jana Crhová**

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci „*Rodina a sociální prostředí v kauzálních souvislostech*“ vypracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

.....
Jana Crhová

Poděkování

Děkuji vedoucí bakalářské práce Mgr. Ivě Kuchyňkové za užitečnou metodickou pomoc, cenné rady a připomínky, které mi při jejím zpracování poskytla.

Brno 2009

.....
Jana Crhová

OBSAH

Úvod	2
1. Rodina a její proměna v průběhu století	4
1. 1 Rodina – definice, funkce rodiny	4
1. 2 Postavení rodiny v minulosti	6
1. 3 Formování rodiny v průběhu století	7
1. 4 Rodina v pojetí legislativy	10
2. Sociální prostředí a jeho vliv na rozvoj dítěte	13
2. 1 Charakteristika prostředí	13
2. 2 Socializace a sociální učení	14
2. 3 Výchova v rodině	17
2. 4 Škola a její podíl na formování dítěte	20
2. 5 Vliv vrstevnických skupin	24
2. 6 Masová komunikace a její role	26
3. Krize rodiny a její dopad na děti	30
3. 1 Rozvod a jeho následky	30
3. 2 Odvrácená tvář rodiny a právní ochrana dítěte	31
3. 3 Sanace rodiny	34
4. Kazuistiky	38
4. 1 Kazuistika č. 1	38
4. 2 Kazuistika č. 2	39
4. 3 Kazuistika č. 3	40
4. 4 Dílčí závěr	43
Závěr	44
Resumé	46
Anotace	47
Literatura a prameny	48
Seznam příloh	50

Úvod

Motto: „Bez rodiny se člověk v nekonečném vesmíru třese zimou.“

Maurois

S rodinou a domovem přichází většina z nás do styku od počátku života do samotného konce. Většina lidí si přeje, aby mu jeho rodinní příslušníci byli nablízku ať už v radostném či smutném období. Proto by smyslem rodiny měla být i vzájemná pomoc a podpora mezi jejími členy.

Myslím si, že většina rodičů je přesvědčena o tom, že ví, jak by měli své děti vychovávat, aby splňovaly jejich nejlepší představy. Přístupy k výchově, výchovné metody a způsoby bývají v mnoha případech zcela odlišné. Také představa spokojené rodiny nemusí být totožná. Jsme individuality, osobnosti s určitými cíli, ideály, hodnotami, které bývají různorodé. Celý život jsme někým, něčím ovlivňováni, ať už jsou to rodiče, učitelé, kolegové či přátelé. Rodina, její kvalita a vztahy v ní by pak měly být tím, co kromě osobního prožitku by mělo formovat naši osobnost.

Téma bakalářské práce, pro které jsem se rozhodla „*Rodina a sociální prostředí v kauzálních souvislostech*“ je mi velmi blízké. Ve své profesi učitelky mateřské školy se setkávám s různými typy rodin, s odlišnými způsoby výchovy dětí v nich, ale i s rozdílnými metodami působení na děti ze strany učitelek. Víím, jak nesmírně důležitá je správně fungující rodina a podnětné sociální prostředí pro výchovu a rozvoj dítěte. To všechno napomáhá dítěti k poznávání vlastního života a jeho hodnot, k lepší orientaci ve vztazích mezi lidmi, k hledání sama sebe a svého místa v životě a společnosti.

Podoba rodiny se díky společenským změnám mění, sociologové zkoumají, zda je či není dnešní rodina v krizi a jak se bude nadále vyvíjet. Počet rodin, které nezvládají výchovu svých potomků, narůstá, děti se stávají agresivnějšími, zvyšuje se kriminalita mládeže. Volný čas některých dětí bývá naplněn nekvalitní formou zábavy. Mladí lidé se sdružují v partách s různým obsahem zaměření se všemi klady i zápory, které sehrávají velkou roli ve formování jejich osobnosti. Určitý podíl na životních názorech nelze upřít masovým médiím, které nás každý den zahlcují stále novými informacemi, mezi nimiž musíme hledat ty, které jsou pro nás podstatné a důležité.

Cílem bakalářské práce je popis a definice rodiny, jakým způsobem se změnil její charakter v průběhu století a jak specifikuje rodinu legislativa. Práce rozebere i krizovou situaci v rodině a její důsledky ve vztahu k dětem. Dále se budu zabývat

sanací rodiny a problematikou sociálního prostředí, těm, kdo se na něm podílí a jakou má úlohu při vytváření osobnosti. Své místo zaujímá také právní ochrana dítěte.

Teoretické poznatky získané studiem podkladů pro tuto práci doplním příklady z reálného života, na nichž lze vyzorovat vzájemné ovlivňování sociálního prostředí a rodiny.

Svou práci bych ráda věnovala kolegyním z mého zaměstnání, neboť smyslem naší profese je nejen výchova a vzdělávání dětí, ale i spolupráce s rodinou s cílem napomoci rodičům při řešení případných výchovných problémů. Díky novým poznatkům si tak budou moci rozšířit vědomosti z oblasti pedagogiky a psychologie, které mohou využít v rámci své pracovní praxe.

1. RODINA A JEJÍ PROMĚNA V PRŮBĚHU STOLETÍ

Pro většinu lidí pojem rodina znamená intimní prostor, ve kterém se rád nachází. Jedná se o prostředí, které je nám díky svému charakteru blízké, poskytuje nám nejen citové zázemí, ale i pocit bezpečí, ochrany či porozumění. Je to instituce, která je nepostradatelná a těžko nahraditelná pro každého jednotlivce, proto také právo na rodinu patří mezi základní lidská práva.

1. 1 Rodina – definice, funkce rodiny

Význam slova *rodina* chápe B. Kraus ve své knize *Člověk, prostředí, výchova*¹ za sociální útvar nejméně tří osob, mezi kterými jsou rodičovské, příbuzenské nebo manželské vazby. Základ rodiny tvoří dyadický pár – muž a žena, což je určitá forma partnerství. Základním znakem každé rodiny je existence alespoň jednoho dítěte.

Sociolog A. Sekot v publikaci *Sociologie v kostce*² říká: “Rodina je v naší kulturní sféře mnohdy chápána v úzkém pojetí jako nukleární rodina ve smyslu soužití manželského páru a jeho svobodných dětí. Jde o základ, na němž je postavena širší rodina. V případě soužití dalších členů rodiny – prarodičů, tet a strýců, hovoříme o širší rodině.“ Dále pak uvádí, že její výhodou je účinnější obrana před osobními a rodinnými krizemi, jako je např. ztráta zaměstnání, rozvod, nemoc či smrt.

V knize *Sociální psychologie*³ autora J. Řezáče, je uveden další znak rodiny - časoprostorové ohraničení a jeho relativní trvalost. V těchto podmínkách vzniká psychická a emoční intimita členů rodiny.

Vzhledem k tomu, že se rodina nachází v pohyblivém společenském prostoru, nároky a požadavky na ni se zvyšují, proto se mohou měnit i její funkce. Některé ztrácejí svůj původní smysl, jiné se rozšiřují, nebo naopak zužují. Mezi funkce rodiny B. Kraus⁴ řadí:

- a) **Biologicko-reprodukční funkce** rodiny, která má význam nejen pro jedince, ale i pro celou společnost. Aby společnost měla správný vývoj, potřebuje stabilní

¹Kraus, B., Poláčková, V. et al. *Člověk - prostředí - výchova*. K otázkám sociální pedagogiky Brno: Paido, 2001, s. 78 ISBN 80-7315-004-2

²Sekot, A. *Sociologie v kostce*. 3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, s. 201 ISBN 80-7315-126-X

³Řezáč, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, s. 192 ISBN 80-85931-48-6

⁴Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 81-83 ISBN 978-8073673

reprodukční základnu. Přestože se podstata této funkce nezměnila, trendem dnešní doby je vnímání dítěte jako překážka v profesním růstu a seberealizaci rodičů. Není výjimkou, že v rodinách s nižšími příjmy se dítě stává přepychem, ženy se stávají matkami v pozdějším věku a partneři stále více plánují přivést na svět pouze jedno dítě.

- b) **Sociálně-ekonomická funkce** znamená, že se členové rodiny nejen zapojují do výrobního procesu v rámci svého povolání, ale stávají se také především významným spotřebitelem, na kterém je ve velké míře závislý trh.
- c) **Ochranná funkce** plní roli v zajišťování základních životních potřeb, mezi které patří biologické, zdravotní a hygienické potřeby. Dříve tuto úlohu částečně přebíral stát např. v rámci povinných preventivních prohlídek, očkování apod. V současnosti je rodina více zapojena do péče svých příslušníků, očekává se od ní větší spoluúčast.
- d) **Socializačně-výchovná funkce** spočívá v přípravě dětí na vstup do praktického života. Zajímavým aspektem je význam působení mládeže na starší generaci. Příkladem může být zacházení s moderními komunikačními prostředky. Doba, kdy vedle sebe žijí tři generace, se prodlužuje, a proto také roste socializační působení vzájemně mezi členy rodiny. Výjimkou nebývá situace, kdy někteří členové rodiny přesouvají odpovědnost v oblasti výchovy na školní zařízení. Následně pak očekávají, že pedagogové napraví chyby, jichž se ve výchovném procesu sami dopouštějí.
- e) **Rekreační a relaxační funkce** má největší význam pro psychiku dětí. Způsob trávení volného času často vypovídá o charakteru rodiny, jelikož aktivní a společně strávený čas je pro děti, ale i rodiče velkým přínosem pro fungování dobrých vztahů v rodině.
- f) **Emocionální funkce** je bezesporu zásadní a nezastupitelná. Neexistuje instituce, která by v tomto směru mohla rodinu nahradit či zastoupit. Potřeba zázemí, pocitu lásky, ochrany a bezpečí je nezbytná nejen pro správný vývoj dítěte, ale i pro dospělého jedince je to ochranný štít před nástrahami zvenčí.

Je zřejmé, že každá z těchto výše zmíněných funkcí má své opodstatnění a místo pro kvalitní chod rodiny. Pokud dochází k jejich poruchám, může to mít za následek nestabilitu v rodinných vztazích.

1. 2 Postavení rodiny v minulosti

Pojem rodina byl v minulosti chápán poněkud odlišně, než je tomu v současné době. Je vhodnější hovořit o *domácnosti*, která byla základní životaschopnou jednotkou uvnitř společnosti. I. Možný v knize *Moderní rodina*⁵ uvádí, že domácností je „společenství lidí, kteří spolu bydlí a pod jednou střechou spolu hospodaří, podléhající jedné bezprostřední autoritě „hlavě rodiny“. Dalo by se říci, že domácnost byla základní výrobní jednotkou, protože se musela postarat o všechny své členy. Vše, co bylo zapotřebí pro obživu, ale také oblečení. Na rodinné úrovni se řešily spory mezi jednotlivými členy, domácnost zastávala velkou roli v sociální oblasti. Probíhala v ní výchova dětí, ale také profesní příprava a socializace. Domácnosti pečovaly a staraly se o své členy od narození, v době nemoci, stáří až do smrti. Člověk mohl uvnitř domácnosti prožít celý svůj život, aniž by ji opustil. Vzhledem k tomu, že domácnosti byly z velké části soběstačné, nepotřebovali jejich členové jinou společnost.

Antická i židovská kultura počítaly do rodiny nejen pokrevní příbuzenstvo, ale i služebnictvo, zaměstnance, se kterými rodina tvořila výrobní jednotku. Takový stav přežíval až do poloviny 19. století. U šlechticů se pod slovem rodina myslelo přibližně totéž co rod – velká skupina lidí, která pokrevním svazkem udržovala jednotu moci a majetku.

Rodina nebyla pro své členy centrem citových vztahů, tak jak je tomu ve většině rodin v současné době. Pohlavní styk v manželství byl spíše považován za nutnost, která sloužila ke zplození potomka. Právo jedince na volbu partnera bylo především podřízeno zájmům rodičů nebo příbuzných.

Sekot⁶ poukazuje na různé formy rodiny z historického hlediska. Rodina *patriarchální* znamenala, že všichni její členové pracovali bez nároku na finanční odměnu ve prospěch rodiny, které vládl otec. Do *nestabilní* rodiny patřil svazek rodičů a svobodných dětí, která byla ohrožena izolovaností ve stáří. *Rozvětvená* rodina měla svoji základnu v domě, ve kterém vládl nejstarší ženatý syn. Měl za povinnost jako jediný dědic podporovat rodiče a nezaopatřené sourozence. Otec byl v těchto rodinách tím, kdo uděloval členům rodiny výchozí sociální postavení, postupně vtahoval nástupce do záležitosti řízení rodiny. Dále pak také dohlížel na výběr nevěsty

⁵ Možný, I. *Moderní rodina*. (Mýty a skutečnosti) 1. vydání Brno: Blok, 1990, s.17.

⁶ Sekot, A. *Sociologie v kostce*. 3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, s. 207 ISBN 80-7315-126-X

a ovlivňoval osud rodu ještě ve vnucích. Peníze pro něj zpravidla znamenaly identitu a moc, zatímco pro ženu-matku byly zdrojem bezpečí a autonomie.

Zajímavým poznatkem je fakt, že nejvýznamnějším jednotícím motivem rodinného života tradiční společnosti byla smrt, jak uvádí autorka J. Břendová v článku *Sociologie rodiny*⁷. Umíralo se v rodině a velmi často. V minulosti existovala vysoká novorozenecká a kojenecká mortalita, asi do konce 18. století se člověk dožíval v průměru dvaceti pěti až třiceti pěti let. Hřbitov tak byl centrem společenského života středověku. Často také sloužil jako azyl pro pronásledované světskou mocí, obdobně jako prostor chrámu. Sociální vztahy v tomto období byly spíše chladné a nepřátelské. Významnými institucemi, které byly spravovány jinak než domácností, byla církve a armáda.

Z poznatků vyplývá, že veškerá tíha sociální reprodukce byla závislá na domácnostech. Z těchto důvodů musely být proto pevně organizované a stabilní.

1. 3 Formování rodiny v průběhu století

Láska je v našem kulturním prostředí uznávána za jediný legitimní důvod, proč vstoupit do manželského svazku. Do 19. století vyšší společnost uzavírala sňatky z rozumu, které byly motivované ekonomickým zabezpečením a sociálním postavením. Tento mechanismus v průběhu století ztroskotal na lidském faktoru.

Česká rodina se utvářela po mnoho staletí jako katolická, která zavazovala muže, aby byli odpovědní za duševní blaho ženy. V současné moderní společnosti můžeme definovat vztah mezi manžely jako akt vlastní volby a rozhodnutí. Domácnost se v průběhu století velmi změnila, proto se změnily i vztahy v rodině. Z důvodů společenských změn jí bylo odejmuto téměř vše, co ji nutilo držet pohromadě. Díky ztrátě své soběstačnosti a samostatnosti nedocházelo ke vzájemné spolupráci, což mělo za následek menší porozumění v rodině. Rodině byla ponechána především péče o děti, která je nezastupitelná.

Od druhé světové války v české společnosti přetrvával ideál rodiny se dvěma dětmi. Jelikož se společnost neustále mění, ženy mají větší možnost pracovního uplatnění, lidé narození prvního dítěte odkládají. Roste také počet žen, které po dítěti netouží, mezi bezdětnými je také dost těch, které navzdory pokrokům medicíny dítě mít

⁷ Sborník vybraných přednášek z IX. konference Společnosti sociálních pracovníků. *Násilí v rodině a jeho důsledky*. 1. vydání Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1999, s. 68-69 ISBN 80-85529-56-4

nemohou. Velkou skupinu tvoří ty, které ve správný čas nenajdou vhodného partnera, proto jsou o mateřství ochuzeny.

V knize *Sociologie* A. Giddense⁸ autor poukazuje na různé kultury světa s rozličnými formami rodiny. V určitých oblastech se dodnes zachovává tradiční rodina v téměř nezměněné podobě. Například v islámské společnosti se s láskou v manželství nepočítá a není výjimkou, že se snoubenci poznají až v den svatby, ne jinak je tomu v Indii.

Přesto v jiných částech světa k proměnám dochází a jedním z důvodů je šíření západní kultury a představa romantické lásky, která se objevuje v mnoha společnostech. Centralizace vládní moci patří k dalším faktorům změny. Některé vlády se snaží aktivně změnit tradiční způsoby chování, příkladem může být Čína a Mongolsko, kdy se stát pokouší omezit populační růst zaváděním programů na podporu menších rodin, plánovaného rodičovství apod.

Mezi nejvýznamnější trendy, ke kterým dochází po celém světě, patří:

- pokles významu rozšířených rodin
- všeobecná tendence ke svobodné volbě partnera
- více se uznává právo žen na rozhodování ve věcech sňatku a v rodinných záležitostech
- ubývá příbuzenských sňatků
- prosazuje se větší míra sexuální svobody
- všeobecně se rozšiřují práva dítěte

Téma rodiny je dnes velmi aktuální, každá sociologická teorie se nějakým způsobem vyjadřuje k její roli ve společnosti. Do charakteristických znaků současné rodiny Kraus⁹ řadí:

- **demokratizace uvnitř rodiny** – muž ztratil výsadní postavení, naopak žena získala práva a povinnosti, které dříve náležely jen muži. Vztah rodičů je více partnerský a děti se aktivněji podílejí na organizaci rodinného života
- **izolovanost rodiny** – určitá uzavřenost před vnější společností, snaha uniknout před záplavou přetechnizovaných podnětů a medializovaného života do klidu rodiny

⁸ Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo 1999, s. 159 ISBN 80-7203-124-4

⁹ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 83-86 ISBN 978-80-7367-383-3

- **zmenšení rodiny** – zvyšuje se počet osamělých žen s dětmi a osob, které žijí v jednočlenných domácnostech
- **dezintegrace** – v rodinách ubývá společně strávených chvil za účelem vzájemně si sdělit své zážitky, radosti a starosti. Není výjimkou, že si manželé vytvářejí vedlejší intimní vztahy, děti jsou pak často odkázány samy na sebe
- **zatížení rodičů pracovními aktivitami** – z čehož plyne časové zaneprázdnění. Důsledkem se často stává vyčerpání, nedostatek času na relaxaci a společné chvíle strávené v rodinném kruhu. Jedním ze způsobů kompenzace bývá nadměrný přísun peněz dětem, které se pak může promítnout do jeho hodnotového systému a v nejhorším případě přispěje k deviantnímu chování dítěte
- **dvoukariérový model rodiny** – je důsledkem emancipace žen (růst vzdělanosti, zaměstnanosti, nezávislosti), který občas vede i k rozpadu rodiny
- **vysoký výskyt rozvodovosti** – v České republice se rozpadá každé druhé manželství, každým rokem ztrácí trvalý a bezprostřední kontakt s rodičem zhruba třicet tisíc dětí
- **diferenciace rodin podle socioekonomické úrovně** – velké procento domácností se nachází v nižších příjmových pásmech. Finanční krize jsou často řešeny půjčkami, a tudíž zadlužením rodiny. Členům rodiny může hrozit sociální exkluze, děti ze sociálně slabých rodin se stávají terčem šikany ve škole mezi spolužáky

A. Sekot¹⁰ konstatuje, že důležitým aspektem fungování rodiny je její schopnost adekvátně regulovat mezigenerační vztahy, má nezastupitelný vliv na proces osvojování si hodnot, norem, zvyků a obyčejů. Dále pak rozlišuje tři základní podoby rodiny:

1. **harmonická** – uspokojuje vyváženě potřeby všech svých členů.
2. **konsolidovaná** – plní sociální a ekonomické funkce, je zde abstinence citové opory a respektu k individuálním potřebám.
3. **dysfunkční** – zde se vyskytují znaky generačních a partnerských rozporů.

Mezi další důležité aspekty fungování rodiny patří podle B. Krause¹¹:

1. **demograficko-psychologické podmínky**
 - struktura rodiny – úplnost rodiny, počet dětí
 - vnitřní stabilita rodiny – vztahy mezi rodiči a dětmi

¹⁰ Sekot, A. *Sociologie v kostce*. 3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, s. 205 ISBN 80-7315-126-X

¹¹ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha : Portál, s.r.o., 2008, s. 86 ISBN 978-80-7367-383-3

1. materiálně-ekonomické faktory

- zaměstnanost, profese rodičů
- charakter a kvalita bydlení
- finanční zajištění
- materiální podmínky pro zájmovou činnost a pro přípravu dětí do školy

2. kulturně-výchovná oblast

- životní styl, využití volného času
- míra pedagogizace rodinného prostředí
- hodnotová orientace rodičů

Hranice mezi těmito oblastmi nejsou ostré a výčet jednotlivých skupin nemůže být vyčerpávající. Důležité však je, abychom charakteristiku rodinného prostředí vnímali jako faktor podobně významný, jako je psychologická charakteristika osobnosti.

Sociální změny, které způsobily přeměnu dřívějších forem soužití a rodiny, jsou ve velké míře nevratné. Dá se říci, že rodina neustále hledá své místo ve společnosti, přitom je společností ovlivňována a formována. Stěží lze očekávat, že by se dnešní emancipované ženy toužily vrátit do původních rolí hospodyněk, které svůj život chtějí prožít pouze péčí o manžela, děti a domácnost. Myslím si, že i přání mužů je mít vedle sebe partnerku v pravém slova smyslu, nikoliv jen oddanou a poslušnou osobu bez vlastního názoru.

Lze jednoznačně odpovědět na otázku, zda je dnešní rodina, díky svým proměnám, v krizi? Základní principy rodiny tu stále jsou a budou. Lidé budou vždy toužit po dětech, budou je mít rádi. Můžeme říci, že se rodina mění, vstupují do ní nové prvky, ale přesto je to nejstabilnější společenský útvar. Problémy, které přináší dnešní svět v oblasti vztahů, zřejmě nejsou řešitelné návratem k minulosti. Ceníme si individuální svobody v osobním životě, proto by naší prioritou měla být potřeba tuto svoji osobní svobodu spojit s vytvářením trvalých a pevných svazků s druhými lidmi.

1. 4 Rodina v pojetí legislativy

Jak již bylo uvedeno výše, chápeme rodinu jako soužití dvou lidí - partnerů, kteří pečují o své děti. I když současná doba a společnost je tolerantní k různým formám soužití páru, který chce společně žít, přesto je manželství zatím nejvíce užívaný způsob při vytváření rodiny.

Naše legislativa specifikuje manželství v zákoně o rodině¹² následovně:

§1

(1) „Manželství je trvalé společenství muže a ženy založené zákonem stanoveným způsobem.

(2) Hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí. Aby rodina mohla dobře plnit svoje úkoly, je nezbytné, aby vztahy mezi manžely byly funkční a nedocházelo ke kolizím mezi partnery“

Paragraf 18 uvádí, že „muž a žena mají v manželství stejná práva a stejné povinnosti. Jsou povinni žít spolu, být si věrni, vzájemně respektovat svoji důstojnost, pomáhat si, společně pečovat o děti a vytvářet zdravé rodinné prostředí.“

Není žádnou novinkou, že ne všechny rodiny dodržují tento zákon. Často se stává, že jeden z partnerů zaujímá dominantní postavení na úkor svého protějšku, věrnost je bohužel naší společností často vnímána jako archaismus a péče o děti bývá nahrazována školními i mimoškolními institucemi.

Následující paragraf (§19) pojednává o potřebách rodiny a peněžních prostředcích:

(1) „O uspokojování potřeb rodiny jsou povinni oba manželé pečovat podle svých schopností, možností a majetkových poměrů.

(2) Poskytování peněžních a jiných prostředků na náklady společné domácnosti může být zcela nebo z části vyváženo osobní péčí o společnou domácnost a děti.

(3) Neplní-li jeden z manželů svoji povinnost hradit náklady společné domácnosti, rozhodne na návrh druhého manžela ve věci soud“.

Slovo *zodpovědnost* je často používáno v souvislosti s chováním a jednáním člověka a úzce souvisí s odpovědností, tj. ctností člověka, který si své odpovědnosti hledí. A co říká zákon o rodičovské zodpovědnosti?

§ 31

(1) Rodičovská zodpovědnost je souhrn práv a povinností

- a) při péči o nezletilé dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj
- b) při zastupování nezletilého dítěte
- c) při správě jeho jmění.

Výše uvedený paragraf pojednává o tom, že rodiče jsou povinni chránit zájmy dítěte, vykonávat nad ním dohled, který odpovídá stupni jeho vývoje. Rodiče mají právo

¹² Zákon č. 64/1964 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

užít přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla dotčena důstojnost a jakkoli ohroženo jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Dítě má právo obdržet potřebné informace a svobodně se vyjadřovat ke všem rozhodnutím rodičů, týkajících se podstatných záležitostí jeho osoby a být slyšeno v každém řízení, ve kterém se o takových záležitostech rozhoduje.

Některé děti se často „ohánějí“ svými právy, přesto kromě těchto práv mají i své povinnosti, o kterých mnohdy nechtějí slyšet. V Zákoně o rodině jsou jejich povinnosti upraveny následovně:

§ 31

(4) „Dítě, které žije ve společné domácnosti s rodiči, je povinno podle svých schopností jim pomáhat. Je dále povinno přispívat i na úhradu společných potřeb rodiny, pokud má vlastní příjem, popřípadě majetek, kterého lze použít pro společné potřeby rodiny.“

Výchova dětí patří mezi nejdůležitější funkce rodiny a zákon o rodině ji definuje takto:

§32

- (1) „Rozhodující úlohu ve výchově dětí mají rodiče.
- (2) Rodiče mají být svým osobním životem a chováním příkladem svým dětem.“

Zákon je obecně závazný právní předpis, který by měl být dodržován a ve vztahu k dětem a rodině by jeho aplikace měla být prováděna důsledně. V praxi je ale známo mnoho ukázek případů, kdy se tento zákon nerespektuje.

2. SOCIÁLNÍ PROSTŘEDÍ A JEHO VLIV NA ROZVOJ DÍTĚTE

Člověk se stává člověkem jen na základě působení sociálního prostředí. Autor spisu *Výchova a problémy* M. Přádka¹³ konstatuje: „Člověk je produktem společenských vztahů. Bez styku s lidmi nemůže existovat ani proces předávání vědomostí a zkušeností a příprava člověka na život a práci.“

2.1 Charakteristika prostředí

Podle B. Krause¹⁴ můžeme *prostředí* chápat v tom smyslu, že se jedná o předměty, jevy, které existují kolem nás, nezávisle na našem vědomí. Je to určitý prostor, objektivní realita. Často se uvádí, že tento prostor vytváří podmínky pro život, pak můžeme hovořit o životním prostředí, které působí na člověka svými podněty, ovlivňuje jeho vývoj. Jedinec pak na tyto podněty určitým způsobem reaguje, může se jim přizpůsobovat a také aktivně měnit svou práci.

Strukturu životního prostředí B. Kraus¹⁵ specifikuje jako „propojení určitých sfér vztahů“:

- **vztah „lidé - příroda“** – interakce s živou a neživou přírodou
- **vztah „lidé - výsledky lidské aktivity (kultura)“** – uspokojování a kultivace materiálních a duchovních potřeb
- **vztah „lidé - lidé“** – interpersonální vazby v širším i užším sociálním prostředí

Prostředí můžeme rozdělit do různých typů, např.:

- a) **podle velikosti prostoru** (makroprostředí, regionální, lokální, mikroprostředí)
- b) **podle povahy realizované činnosti** (pracovní, obytné, rekreační)
- c) **z hlediska podílu člověka na podobě daného prostředí** (přírozené, umělé)
- d) **podle charakteru** (přírodní, společenské, kulturní)
- e) **podle povahy daného teritoria** (venkovské, městské)

¹³ Přádka, M. *Výchova a prostředí*. (Vybrané problémy) 1. vydání Brno: rektorát UJEP, s.16

¹⁴ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 66 ISBN 978-80-7367-383-3

¹⁵ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 67 ISBN 978-80-7367-383-3

- f) **podle frekvence, pestrosti a kvality podnětů** (podnětově chudé, přesycené, závadné, mnohostranné, jednostranné aj.)

Veškerá výše uvedená třídění se vzájemně prolínají a také doplňují.

Pro M. Přadku¹⁶ představuje *sociální prostředí* společenské vztahy dané společností, ale i instituce, které tyto vztahy usměrňují. Sociální prostředí nás obklopuje neustále. Můžeme do něj zařadit nejdříve rodinu, později předškolní a školní zařízení, zájmové skupiny, vliv vrstevníků, kolegů. Masmédia v současnosti hrají také velkou roli v této oblasti. V různých etapách vývoje společnosti se sociální prostředí mění, proto i vliv na člověka může být odlišný

2. 2 Socializace a sociální učení

Socializace je celoživotní proces, při kterém dochází k aktivnímu začleňování jedince do společnosti. Úzce souvisí se sociálním prostředím a v průběhu socializačního procesu se člověk učí poznávat sám sebe, své prostředí, hodnoty, kulturu dané společnosti a osvojuje si pravidla soužití. Dochází k formování poznávacích procesů, emocí a utváří se osobnost člověka. Osobností se člověk nerodí, nýbrž se jí stává právě prostřednictvím socializace.

Každý člověk si utváří svůj obraz o sobě, o světě, má snahu prezentovat sám sebe před ostatními, spoluvytváří svou osobnost. Proto není možné, aby ve stejném prostředí vznikaly totožné osoby, ale rozmanité individuality.

Jak uvádí A. Sekot:¹⁷ socializace: „Je uskutečňována v procesech lidské interakce vlivy těch, kteří hrají důležitou úlohu v našem životě: příslušníků rodiny, přátel, učitelů, spolupracovníků, názorových vůdců či životních vzorů.“ Jedná se o průběh, který je velmi složitý, s rozpory a konflikty, kdy může nastávat příznivý, ale i nepříznivý vývoj, proto neprobíhá vždy hladce a jednoduše.

J. Řezáč¹⁸ socializaci považuje za vrůstání či zařazování do společnosti, vyžaduje tudíž neustálé navazování a prohlubování sociálních kontaktů. Jinými slovy lze říci, že smyslem socializace je *humanizace jednotlivce*.

K pojmu socializace neodmyslitelně patří kategorie *sociální učení*. Jedná se o soubor procesů, jimiž se dítě učí žít ve společnosti, dodržovat její normy, přejímat sociální role, komunikovat, účastnit se sociální interakce. M. Nakonečný v *Základech*

¹⁶ Přadka, M. *Výchova a prostředí*. (Vybrané problémy) 1. vydání Brno: rektorát UJEP, s.16

¹⁷ Sekot, A. *Sociologie v kostce*. 3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, s. 33 ISBN 80-7315-126-X

¹⁸ Řezáč, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, s. 43 ISBN 80-85931-48-6

*sociální psychologie*¹⁹ chápe sociální učení jako: „Sled změn, kterými jedinec přechází postupně za stavu sociálně naivního organismu a stává se osobností, která se vyznačuje plností těch vlastností, které ji kvalifikují jako subjekt společenských procesů.“ Podle J. Čápa a J. Mareše²⁰ je možno rozlišit formy sociálního učení následujícím způsobem:

- napodobování
- učení sociálním posilováním (odměnou a trestem)
- učení identifikací, přejímáním nebo zamítáním modelů
- observační učení (zástupné učení)
- sociální učení se zdůvodněním a záměrem, založené na kognici, přijatém principu a vůli

Napodobování začíná již v raném dětství, kdy si dítě osvojuje nejrůznější formy chování. Může tak napodobovat, často nevědomě, své rodiče, sourozence, postavy filmových příběhů. Patří sem nápodoba mimiky, řeči, gestikulace nebo i projevy kladných i negativních emocí. Nežádoucím výsledkem nápodoby pak mohou být antipatie k různým druhům zábavy, práce, může přejímat i agresivní způsoby chování.

Velmi starou formou je *učení posilováním*, které je založeno na pochvale, odměně (pozitivní posilování), pokárání či trestu dítěte (negativní posilování). Pochvala, úsměv či jiný projev sympatie a lásky by měly mít motivující význam. Pokárání či jiná forma trestu by pak měla mít za následek minimalizace určitého nežádoucího chování dítěte. Vždy je důležité, aby rodič volil přiměřený a vhodný způsob odměňování či trestání. Špatně volený prostředek může mít vliv na nevhodné chování dítěte.

Identifikaci lze chápat jako vývojově vyšší stadium napodobování. Modelem může být blízká osoba z nejbližšího prostředí, ale také postava z historie, z literatury apod. Jedinec k němu má silný emoční vztah a přejímá tak od něj cíle, hodnotové orientace.

Zástupné (observační) učení většinou probíhá tak, že určitá sociálně významná osoba nebo skupina očekává (anticipuje), jak se bude jedinec chovat. U někoho se předpokládá například slušné chování, od jiného se naopak neočekává nic dobrého. Tato forma učení působí na sebehodnocení, na osvojení návyků či na formování postojů a rysů osobnosti.

¹⁹ Nakonečný, M. *Základy sociální psychologie*. 3. přepracované vydání Praha: Univerzita Karlova, 1970, s. 118

²⁰ Čáp, J., Mareš, J. *Psychologie pro učitele*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2001, s.192 ISBN 80-7178-463-X

Můžeme konstatovat, že socializace je svým způsobem živelná, může probíhat v prostředích s různými stupni úrovně a kvality. Stává se, že na osobnost působí nepříznivé vlivy a přijímá nežádoucí podněty svého okolí. Důsledkem může být chování, které se začne odklánět od obecně uznávaných norem. V tom případě hovoříme o *deviantní socializaci* (desocializaci). *Resocializací* se označuje proces, při kterém se snažíme o nápravu a návrat člověka zpět do normálního života. V současnosti je velmi aktuální tzv. *zpětná socializace*, jež podle A.Sekota²¹ „popisuje situaci, kdy ti, kteří socializují druhé, jsou jimi zpětně socializováni“. Doplnjuje, že děti běžně ovlivňují rodiče, ať vědomě či nevědomě např. v nákupních zvyklostech, technických dovednostech či využívání komunikačních prostředků.

Tak jako většina procesů má své fáze, ne jinak je tomu u socializace. J. Řezáč²² ji dělí níže uvedeným způsobem:

- **personalizace** – během humanizačního procesu se člověk stává osobností
- **kulturace** – přejímání a rozvoj kultury společnosti
- **profesionalizace** – získávání socioprofesionálních kompetencí
- **socializace v užším slova smyslu** – osvojování sociálních rolí

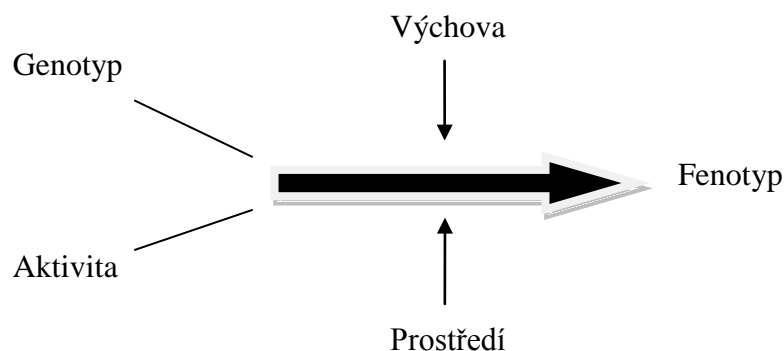
Humanizace člověka			
<i>personalizace</i>	<i>kulturace</i>	<i>profesionalizace</i>	<i>socializace</i>
utváření osobnosti	osvojování kultury society	rozpoznávání společensko-ekonomické dělby úloh ve společnosti	utváření "My"
vrůstání do mezilidských vztahů	utváření stylu života	osvojování a zaujetí profesní role	přijetí občanské role
utváření "Já"	utváření etických a estetických kritérií		
struktura a integrace psychiky			

Tabulka č. 1 Humanizace člověka

²¹ Sekot, A. *Sociologie v kostce*. 3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, s. 38 ISBN 80-7315-126-X

²² Řezáč, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, s.48 ISBN 80-85931-48-6

Mezi činitele, kteří se účastní socializace, začleňuje B. Kraus²³ genotyp²⁴, vrozené dispozice, přirozenou aktivitu, vlivy prostředí a výchovu. Výsledkem je fenotyp.²⁵ Tito činitelé působí na rychlost vývoje a na způsoby utváření osobnosti, tudíž ovlivňují kvalitativní i kvantitativní stránku vývoje.

Obrázek č. 1 Činitelé socializace

Jak již bylo zmíněno, socializace začíná především v rodině, tzv. *primární socializace*, která má tu moc a může dítě ovlivňovat, podporovat a rozvíjet, ale také ztěžovat a narušovat jeho vývoj. K dalším institucím, které se podílejí na socializaci, patří např. předškolní zařízení, škola, vliv vrstevníků, mimoškolních a zájmových zařízení, ale také vliv médií.

2. 3 Výchova v rodině

„Vychovávání je největší a nejtěžší problém, který je člověku možno uložit.“

I. Kant

Výchova – slovo, které nenechá většinu rodičů, pedagogů, vychovatelů v klidu. Většina z nás si mnohokrát kladla otázku: „Jak mám správně vychovávat své dítě?“ Velký pedagog J.A.Komenský by nám odpověď jistě dal, jak vyplývá z článku autorky M. Těthalové.²⁶ Měla by to být výchova především láskyplná. O dítěti se vyjadřoval jako o daru, o který musíme pečovat: „Dítka nejdražší Boží dar a klenot nejpilnějšiho opatrování jsou.“ Proto kladl rodičům na srdce, aby si s dětmi hráli a podporovali je

²³Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha : Portál, s.r.o., 2008, s. 64 ISBN 978-80-7367-383-3

²⁴soubor vlastností získané v okamžiku početí

²⁵soubor znaků, kterými se jedinec projevuje

²⁶INFORMATORIUM 10/2008 , Časopis pro výchovu a vzdělávání dětí od 3 do 8 let v MŠ a ŠD, *Dítě je darem, o který musíme pečovat*. s. 18

v napodobování různých činností, pozorovali věci. Hlavními zásadami rozvoje osobnosti byly pro něj: „Příklad ctnosti mravů ustavičný, poučování včasné a rozšafná a kázeň mírná“. Nelíbila se mu přílišná volnost a benevolentním rodičům a vychovatelům ji vytýkal: „Kdež nelze mi než požeřati na některých rodičů opičí a oslovskou lásku, kteří dítkám všeho povolujíce bez kázně jich růsti nechávají...“

Na rozdíl od socializace, která probíhá, jak již bylo zmíněno, živelně, je výchova procesem vědomého a záměrného působení na jednotlivce. R. Kohoutek²⁷ v publikaci *Pedagogická psychologie* formuluje výchovu jako „široce založený komplexní a celoživotní proces ovlivňování osobnosti“, pokračuje: „Žádoucím výsledkem výchovy je rozvinutá harmonická osobnost.“

Správná výchova by měla akceptovat osobnost vychovávaného, uspokojovat jeho potřeby, vést k harmonii a k všestrannosti. Neměla by zapomínat na cílevědomost, jednotnost a měla by vést k sebevýchově. Výchova patří do specificky lidské činnosti, kterou lze uskutečňovat pouze za příznivých podmínek²⁸:

- opravdovost a upřímnost na straně vychovatele - rodiče
- důvěra vychovávaného, uznávání jeho pocitů a jeho respektování
- vcítění se do osobnosti vychovávaného

Výchova dětí se pro rodiče stává občas tvrdým psychologickým oříškem. Čtou nejrůznější příručky, aby se poučili, jak dítě nejlépe vychovávat. Příkladem může být pokárání dítěte za určitý prohřešek rodičem, který si vzápětí vzpomene, že se v odborné publikaci takový přístup nedoporučuje. Následně se dítěti omluví nebo s ním o všem dlouze diskutují. Dalo by se říci, že si „zadělávají“ na problémy. Zmatek v hlavě má nejen rodič, ale především dítě, které znejistí a neví, jak se má tedy chovat, aby se rodičům zavděčilo.

Odborná literatura specifikuje způsoby a formy výchovy. Např. R. Kohoutek²⁹ se o nich vyjadřuje jako o výchovných postojích, které převažují v přístupu rodičů k dítěti. Dále pak diferencuje rodiče, kteří jsou zaměřeni na dítě a rodiče zaměřené na sebe (zabývají se více svými vlastními zájmy a aktivitami).

Podle B. Krause³⁰ obsahuje výchova v rodině tyto znaky:

- **individuální charakter** (záleží na harmonii vztahů, vzdělání rodičů atd.)

²⁷ Kohoutek, R. *Pedagogická psychologie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2006, s. 31

²⁸ Kraus, B. *Teorie výchovy*. Brno: Institut mezioborových studií, 2006, s. 26

²⁹ Kohoutek, R. *Sociální psychologie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2004, s. 81

³⁰ Kraus, B. *Teorie výchovy*. Brno: Institut mezioborových studií, 2006, s. 26

- **neprofesionální charakter** (uplatňování rozmanitých metod a prostředků, staví pouze na zkušenostech z dětství)
- **intimní charakter** (výchova probíhá na bázi silných citových vazeb)
- **dlouhodobé působení** (probíhá řadu let, má relativně stabilní charakter)

Myslím si, že dost častou chybou rodičů je nejednotný způsob výchovy, kdy např. jeden rodič dítěti něco zakáže a druhý promine, když. Ve své praxi se setkávám i s nedůsledností v přístupu rodičů k dětem. Nejdříve po dítěti něco vyžadují, ale vzhledem k tomu, že by je to stálo více úsilí, protože děti umí vzdorovat, ze svých požadavků částečně sleví, v nejhorším případě ustoupí docela.

Mezi další způsoby nesprávné výchovy patří také velká přísnost, přehnaná láska, nedostatek citu, času, lhostejnost či narušené vztahy v rodině.

Pokud jsou rodiče příliš přísní a nároční, může docházet k situacím, kdy si dítě přestává věřit, je nespokojené, nešťastné. Ambiciózní rodiče vkládají do svých dětí často své naděje, jejich nesplněné sny a mohou mít na své dítě vysoké nároky.

Přílišná láska může vést k rozmazlující výchově, k přepjaté starostlivosti a úzkosti. Je omezována samostatnost a touha dítěte po vlastním projevu.

Nedostatek času ve vztahu k dětem přináší taktéž nemalé výchovné problémy. Rodiče jsou pracovně zaneprázdnění a tuto skutečnost svým dětem kompenzují např. dárky, které se tak stávají „odpušky“. Dnešní doba je přesycená reklamními spoty v televizi, které útočí na psychiku dítěte a peněženky rodičů. Zejména děti jejich dlouhodobému, intenzivnímu působení těžko odolávají a málokterý rodič je natolik silný, aby dokázal nepodlehnout touze potomků po tomto druhu rozmazlování. V nejhorších případech pak může dojít také k zadlužování rodiny, jen proto, aby rodiče mohli koupit dítěti značkové oblečení, mobilní telefon apod.

Láska rodičů je pro dítě tím nejcennějším, co se mu od něj může dostat. Opakem jsou rodiče, kteří se k dětem chovají chladně, nevšímavě, ba dokonce odmítavě. Lhostejnost a nedostatek času může v dítěti vyvolat trvalou potřebu citového kontaktu s rodiči. Důsledkem se může stát záškoláctví či deviantní chování dítěte. Velmi obtížně lze realizovat ideální výchovu v rodině s traumatizujícím prostředím, které v sobě zahrnuje konflikty, hrubost či dokonce násilí. Nelze pak očekávat vhodný vzor v rodičích, kteří preferují tento způsob života.

V tisku také často nacházím pojednání, která se týkají stylů a způsobů výchovy. I psychologové se liší ve svých názorech na správnou výchovu. Příkladem může být

článek z časopisu³¹, který se zmiňuje o výchovné metodě francouzské psychoanalytičky F. Doltové. Její přínos byl dříve označován jako „*Revoluce ve výchově dítěte*“. Podle ní je třeba zacházet s dítětem od raného věku jako se svobodnou osobností. Pod těmito vlivy začali před třiceti lety rodiče v západní Evropě vychovávat děti jinak než dříve. Pevný denní řád v mnoha rodinách nahradila téměř absolutní svoboda. Děti získaly možnost nakládat s časem podle svého. Text pokračuje v tom smyslu, že pokud rodiče chtěli prosadit svou vůli v jednoduchých situacích, slibovali za splnění svých požadavků odměnu, jelikož se obávali jít se svými dětmi do konfliktů. Co bylo výsledkem takové výchovy? Psychoterapeutům narůstala práce, řešili problémy dětí, které odmítaly jakoukoli autoritu a omezování. Další stinnou stránkou byly psychické problémy vyčerpaných rodičů. Objevily se ohlasy, že výchova podle Doltové byla buď špatně pochopena, nebo byla nesprávná.

Protipólem benevolentní výchovy je výchova příkazů, zákazů a trestů. V některých státech je tělesné trestání dítěte nepřipustné. I v naší republice se objevily snahy uzákonit zákaz fyzických trestů. Tento zákon chtěla prosadit bývalá ministryně vlády za lidská práva a menšiny D. Stehlíková. Její návrh vyvolal v naší společnosti a médiích bouřlivou diskuzi. Někteří odborníci poukazují na to, že mezi tělesnými tresty jsou velké rozdíly a zdaleka ne vždy mají tyto tresty negativní následky. Je nepřipustné, aby rodič své dítě tloukl ve vzteku. Symbolické „dát na zadek“ přichází ke slovu, kdy dítě překročí stanovenou mez. Takový zákrok by vždy mělo provázet vysvětlení, aby dítě pochopilo a uvědomilo si, proč bylo potrestáno. Myslím si, že i v tomto případě je, nejlépe se řídit heslem „všeho s mírou“.

Výchova v rodině je procesem dlouhým a složitým. Není divu, že se rodiče ptají sami sebe, proč se jim výchova nedaří, kde se dopustili chyb v případě, že výsledky neodpovídají jejich představám. Pedagog J. J. Rousseau řekl: „Výchova dětí je činnost, při níž musíme obětovat čas, abychom ho získali.“

2. 4 Škola a její podíl na formování dítěte

Významnou sociální skupinou, která se podílí na výchově jedince, je škola, respektive školní třída a pedagogové. Z pohledu sociální psychologie se jedná o skupinu menší, ale na rozdíl od rodiny již sekundární. Ve škole se dítě dostává mimo rodinné prostředí, kdy vstupuje do „velkého světa“. Je zde již posuzováno a hodnoceno podle

³¹100+1, Zajímavosti z celého světa, 23/2008, *Výchovné styly*. s. 8

své práce, výkonů a schopností. Škola je pro dítě prvním konkurenčním prostředím, dostává zde příležitost získat pozitivní hodnocení vlastním úsilím. Formuje si tím významně své sebehodnocení a sebepojetí.

Kolektiv autorů publikace *Násilí v rodině*³² poukazuje, že škola je pro dítě příležitostí k získávání zkušeností v kontaktu s vrstevníky. Dítě se tak učí zvládat konflikty, podřizovat se společným zájmům a odsunovat uspokojení vlastních potřeb. Pokud dítě doma není přijímáno, má možnosti najít ve škole způsob, jak získat pozitivní obraz sebe samotného.

Postavení učitele ve výchovně vzdělávacím procesu, jehož součástí je nejen předávání poznatků, ale také ovlivňování hodnotové orientace, má nezanedbatelný vliv na rozvoj osobnosti žáka. Jak uvádí J. Čáp³³: „Učitelé patří k významným osobám v životě a vývoji dětí a mladistvých. Učitel může působit silně příznivě, nebo naopak nepříznivě, svým záměrným výchovným působením, ale především celou komunikací a interakcí, vztahem k žákům, svou osobností.“ Vliv pedagoga stěží nahradí učebnice, mravní poučování, či soustava trestů a povzbuzování. Kouzlo osobnosti a přirozená autorita u žáků vítězí. *Pedeutologie*³⁴ rozlišuje dva přístupy při studiu osobnosti: normativní a analytický.

R. Kohoutek³⁵ u normativního přístupu uvádí, jaký by měl učitel být, jaké má mít vlastnosti pro úspěch ve výchovně vzdělávací práci. Analytický přístup má určit, jaké mají pedagogové konkrétní vlastnosti. Žáci a studenti uvádějí, které vlastnosti postřehli, které považují za žádoucí a naopak.

Typologie učitele je široká, ráda bych se zmínila o typologii Ch. Caselmana, která se mi jeví jako dostatečně výstižná. R. Kohoutek³⁶ ji uvádí ve své publikaci:

- **filozoficky orientovaný logotrop** – snaha o osvojení a prohloubení světového názoru, bývá značně subjektivistický, názory studentů příliš nerespektuje
- **odborně-vědecky orientovaný logotrop** – velký vzdělávací vliv, mnoho umí, lze se od něj hodně naučit, výchovně působí méně, rád upřednostňuje svůj předmět, bývá přísný a strohý

³² Čáp, J., Mareš, J. *Psychologie pro učitele*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2001, s.264 ISBN 80-7178-463-X

³³ Vaníčková, E. et al. *Násilí v rodině*. 1. vydání Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, s. 35 ISBN 80-85529-17-3

³⁴ nauka o osobnosti učitele

³⁵ Kohoutek, R. *Pedagogická psychologie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2006, s. 63

³⁶ Kohoutek, R. *Pedagogická psychologie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2006, s. 66

- **individuálně psychologicky orientovaný pjadotrop** – snaha o pochopení každého žáka, podstatu svého působení vidí ve výchově, dbá na pořádek a disciplínu
- **obecně psychologicky orientovaný pjadotrop** – klade si výchovné cíle všeobecnějšího rázu, v centru zájmu nejen utváření osobnosti jednotlivců

Na úspěchu či neúspěchu působení učitele mají vliv jeho osobnostní vlastnosti, které mohou ztěžovat nebo usnadňovat plnění jeho cílů. Úkolem učitele je především vzdělávat, vyučovat, řídit tento proces, vychovávat jak celou třídu, tak jednotlivce. Měl by žákům dávat pozitivní příklad.

Podobně jako se mění charakter a funkce dnešní rodiny, tak i české školství prožívá období změn. Bourají se zavedené postupy a schémata, je to epocha nových koncepcí a plánů.

Škola by měla plnit úkoly, které jsou obsažené v jejich funkcích. B. Kraus³⁷ nabízí následující možnosti:

1. **socializační** – reakce na rychlé změny ve společnosti, vyzbrojit mladé lidi silou, nepodléhat nástrahám, větší odpovědnost za svá jednání, posilovat v mladé generaci altruistické tendence a solidaritu
2. **výchovná** – klást větší důraz na celkový rozvoj osobnosti, podporovat více složky emotivní a konativní
3. **pečovatelská** – zabezpečení podmínek z hlediska zdraví, psychické pohody a bezpečnosti
4. **poradenská** – měl by ji zajišťovat profesionální psycholog, jehož spolupráce by se měla uskutečňovat s dětmi, rodiči, ale i pedagogy, měla by se týkat otázek profesionalizace, diagnostikování schopností a pomoci v řešení prospěchových a výchovných těžkostí
5. **rekreační** – školy by se měly zamyslet, jak vytvořit ve svých prostorách podmínky pro co nejlepší trávení volného času (přestávky, jiný volný čas mezi hodinami)
6. **profesionalizační** – má dopomáhat k zaujetí místa ve světě práce
7. **selektivní** – typ a stupeň školy může být jako „výťah“ k sociální prestiži nebo zaměstnanecké pozici

³⁷ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 102 ISBN 978-80-7367-383-3

Lze předpokládat, že každá škola preferuje takové cíle, které odpovídají jejím individuálním zájmům a potřebám žáků. Přesto mnoho společných problémů spojuje a trápí školství jako celek. Již zmíněná transformace, která usiluje o zlepšení podmínek ve výuce, s sebou přináší i celou řadu těžkostí. Patří sem např. financování školství, konkurenční prostředí mezi školami, které mají nízký počet žáků atd.

Malá znalost pedagogických pracovníků o svěřených dětech a jejich rodinném zázemí může mít vliv na vzájemný vztah mezi rodiči a školou. Toto citlivé téma je probíráno nejen v laické veřejnosti, ale také v odborné literatuře. Autorka článku Darániová³⁸ popisuje, že vztahy mezi rodiči a učiteli byly v minulosti přinejmenším zvláštní. Uvádí, že rodiče se obávali kritiky učitelky, jelikož by dosáhli změny k horšímu, protože by si na jejich dítě „zasedla“. Doslova píše: „Proto většinou mlčeli a učitelům to po čase přišlo jaksi přirozené – rodiče jsou od toho, aby mlčeli – toto tvrzení bylo pro pedagogickou obec výhodné a příjemné. Doba se změnila, nyní se rodiče ozývají mnohem častěji a někdy pěkně hlasitě a někdy i zbytečně.“

Myslím si, že základním nedostatkem je špatná komunikace mezi rodiči a školou. Často dochází ke vzájemnému obviňování, na čí straně se stala chyba, pokud dítě neprospívá, tak jak by mělo, nebo se u něj projevují výchovné problémy. Učitelé vidí chybu v rodičích, kteří se údajně málo věnují svým ratolestem a rodiče si školu někdy pletou s institucí, která nemá jen vzdělávat, ale hlavně vychovávat. Možným způsobem řešení se nabízí schůzky školy, kdy se dostaví nejen rodič, ale i žák, o jehož práci a chování má být rodič informován. Trojúhelník rodič – student – učitel na jednom místě mnohé vyjasní a může se tak předejít informačním šumům. Trojstranná setkání jsou důležitá i pro formování osobnosti dítěte. Žák ihned může reagovat na své hodnocení, pochvala před rodiči je pro něj mnohem více motivující.

Jak vidí školu samotné děti? Výzkum, který prováděl Český výbor pro UNICEF s názvem *Mladé hlasy*, měl za úkol identifikovat potřeby a přání českých dětí a mládeže ve vyjádření názoru na svět okolo sebe. Výsledky byly zveřejněny i v článku „*Jsou české děti šťastné?*“, v němž autorka J. Hrubá³⁹ píše: „Děti se cítí nešťastné především kvůli problémům a neúspěchům ve škole (špatné známky, vysvědčení, učitel je nespravedlivý), a to chlapci (50%) častěji než dívky (38%). Polovině dětí (49%) dělá škola velké starosti.“ Děti dále uvedly, že do školy chodí proto, aby byly vzdělané, vztahy se spolužáky hodnotí většinou jako dobré (cca 84%) a pozitivní vztahy převažují

³⁸RODINA A ŠKOLA, Časopis pro všechny rodiče a učitele, 11/2008, *Rodiče jsou pro nás partneři*. s. 18

³⁹RODINA A ŠKOLA, Časopis pro všechny rodiče a učitele, 10/2008, *Jsou české děti šťastné?* s. 19

i s učiteli. Negativní hodnocení se týkalo způsobu výuky a chování učitelů (27%). Učitelům pak důvěřuje 21% dětí, 54% docela ano. Děti by se rády podílely na rozhodování – vybavení, personální záležitosti, státní maturity apod. Co se týká práv, mají za to, že nejvíce je u nás respektováno právo na vzdělání (96%), nejméně právo na svobodu vyjadřování a svobodu výběru; 37% dětí nedokázalo uvést žádné z dětských práv. Z textu vyplývá, že jen třetina dětí může bez zábran mluvit o svých problémech se svými učiteli. Ve svých odpovědích pak vyjádřily potřebu přátelství, úspěchu, dobrých vztahů ve škole a potřebu komunikace s dospělými.

Z výše uvedených informací je zřejmé, že škola by měla být i nadále kulturně osvětovým centrem ve své lokalitě, tak jak tomu bývalo dříve. V této oblasti není možné se obejít bez spolupráce s rodiči svých svěřenců, ale i s jinými institucemi. Systematická spolupráce spočívá v soustavné práci a proto má největší efekt, pokud je spontánní, pak má převážně i stimulující charakter. K nejmenším účinkům dochází při spolupráci, kterou lze nazvat za formální.

Závěrem mohu konstatovat, že pokud učitelé dají rodičům jednoznačně najevo zájem o jejich dítě, povedou s rodiči rovnocenný a partnerský dialog, může v rámci spolupráce rodiny a školy dojít ke zlepšení. Nutností ovšem také je, aby si rodiče začali více vážit učitelské profese a také ji v tomto světle prezentovali před dětmi.

2. 5 Vliv vrstevnických skupin – pozitiva, negativa

Mezilidské vztahy jsou nepochybně jedním z nejdůležitějších aspektů lidského života. Patří sem vztahy k rodičům, přátelům, spolupracovníkům a další sociální vazby, které dávají lidskému životu zásadní náplň a smysl. V průběhu svého života se setkáváme s lidmi, kteří v nás vzbuzují sympatie, mají společné zájmy, uznávají hodnoty, které jsou nám blízké.

Ne jinak je tomu u dětí, které mají přirozenou potřebu konfrontace svých názorů, postojů s někým, kdo je jim věkově blízký a má podobné smýšlení. Z této potřeby přirozeně plyne snaha stát se součástí nějaké skupiny, která dává dítěti pocit sounáležitosti, pochopení či morální podpory. Především je to intenzivnější v případech, kdy se jim v domácím prostředí těchto hodnot nedostává, a proto se snaží hledat náhradu mezi kamarády. Takovým způsobem mohou pak vznikat vrstevnické skupiny,

o kterých B. Kraus⁴⁰ tvrdí, že: „mají značný vliv na rozvoj osobnosti, a to jak ve smyslu pozitivním, tak negativním. Patří často k referenčním skupinám, tzn. skupinám, s nimiž se jedinec identifikuje nebo by se rád identifikoval. Proto také přebírá jejich normy chování, postoje, hodnoty.“

Mezi důležité znaky těchto skupin patří cíle a normy, kterými se jejich členové řídí. Vrstevnické skupiny je možno rozlišit podle velikosti, struktury, popřípadě z hlediska pohlaví nebo náboženské či politické příslušnosti apod.

A. Sekot⁴¹ ke skupinám podotýká, že: „jednotlivec zpravidla není vstřebáván skupinou celou osobností, ale pouze ve vztahu ke společenské roli, která je mu v rámci skupiny přidělena.“

Většina rodičů, kterým dítě dorůstá a stává se z něj adolescent, má obavy, aby se nestalo součástí nějaké party či gangu. Toto vývojové období mladého člověka je velmi rizikové, jelikož „hledá sám sebe“, často mívá pocit, že je svými rodiči nepochopen. Odmítá rodičovskou autoritu, společenské normy, tradice. V partách mívá pocit, že ho vrstevníci chápou a že „někam patří“. Pro mladého člověka zde může hrozit účast na kriminálních činech, užívání drog a jiné druhy chování, které jsou neslučitelné s morálkou.

R. Kohoutek⁴² naopak chápe partu v pozitivním slova smyslu a to tak, že má již pevnou strukturu a organizaci. Normy zde bývají někdy značně přísné a za nedodržení norem následují tresty. V partě je osobnost člena podřízena obecnějším cílům a hodnotám, které na rozdíl od tlupy mají pozitivní obsah. Parta má tedy kladný vliv na osobnost jejího člena. Popisuje, že v partě lze vyzorovat prosociální chování, které bere v úvahu situaci druhé osoby, její potřeby, zátěže, touhy, přání a očekávání. Protipólem se tak stávají tlupy (gangu) s asociálním chováním. Členy tlupy bývají většinou osoby se špatnou či nedostatečnou rodinnou výchovou. Chování těchto lidí je agresivní, útočné, zaměřené na ublížení druhému, často překračují normy a zákony společnosti.

Řada psychologů si klade otázky typu: „Proč slušní lidé dokážou páchat zlo?“, „Jak na jedince působí kolektiv?“ nebo: „Je možné skupinovému vlivu odolat?“ Na tyto otázky reaguje titulek⁴³, který prezentuje na konkrétních příkladech skupinové chování.

⁴⁰ Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 90 ISBN 978-80-7367-383-3

⁴¹ Sekot, A. *Sociologie v kostce*. 3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, s. 88 ISBN 80-7315-126-X

⁴² Kohoutek, R. *Sociální psychologie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2004, s. 28

⁴³ 100+1, *Zajímavosti z celého světa*, 10/2007, *Vliv skupiny*. s. 39

Popisuje například chování duševně vyrovnaných studentů, kteří se účastnili několikadenního experimentu na Stanfordově univerzitě v USA v roce 1971. Studenti byli rozděleni do dvou skupin, jedni hráli dozorce ve vězení, druzí představovali vězně. Jak dozorcí, tak vězni měli odpovídající oblečení a vybavení. Experiment musel být během několika dnů ukončen, jelikož tzv. dozorcí dovedli několik vězňů k psychickému zhroucení. Odpověď na otázku, zda lze odolat skupinovému vlivu, můžeme hledat ve schopnosti odolat tlaku kolektivu a věnovat se prospěšným činnostem. Jak tvrdí psychologové, člověk se může stát stejně snadno zločincem jako hrdinou.

Bylo by nesprávné opomenout takové skupiny, které mají kladný charakter a pozitivní vliv na člověka. Patří sem různá zájmová seskupení např. uměleckého směru (pěvecké sbory, dramatické, výtvarné a hudební kroužky), dále pak aktivity zaměřené na sport, přírodu atd. V těchto skupinách se člověk nejen sám rozvíjí, učí se zde vzájemné úctě, respektu či toleranci mezi členy. Především se jedná o aktivně využitý volný čas ku prospěchu sobě samému, ale i celé společnosti.

Vrstevnické skupiny se objevují a začínají fungovat v průběhu školní docházky a s přibývajícím věkem jejich význam narůstá. Kulminace nastává v posledních letech, což dokládá B. Kraus⁴⁴: „V roce 1989 uvádělo jen 16% středoškoláků, že v případě pomoci při řešení různých životních těžkostí a problémů hledají oporu u svých vrstevníků. V roce 1991 už to bylo přes 27% a v roce 1996 dokonce již téměř 40%: téměř trojnásobně než u rodičů.“

Nedostatečná kontrola rodiny a pedagogů v oblasti trávení volného času mládeže, může vést k deviantním formám chování. Pokud jde o skupiny, které mají asociální charakter, pak je nezbytná jejich eliminace, usměrňování a izolace jejich působnosti. V zájmu celé společnosti by měla být snaha o to, aby naše děti vyrůstaly v prostředí, které je pro ně podnětné a bezpečné.

2. 6 Masová komunikace a její role

Komunikaci lze vymezit jako výměnu či sdělování a přejímání informací. Schopnost sociální komunikace získává člověk již v prenatálním období vývoje. Termín komunikace vznikl z latinského „communis“ (společné). Pokud s někým komunikujeme, pokoušíme se mu sdělit myšlenku, mínění, postoj či informaci. Komunikaci můžeme rozdělit:

⁴⁴ Kraus, B., Poláčková, V., et al. *Člověk - prostředí - výchova*. K otázkám sociální pedagogiky. Brno: Paido, 2001, s. 132 ISBN 80-7315-004-2

- **přímá** nebo **nepřímá**
- **oboustranná** nebo **jednostranná**
- **soukromá** nebo **veřejná či masová**

Vymezení pojmu masové komunikační prostředky je možno provést různými způsoby, záleží, který z náhledů upřednostníme. B. Kraus⁴⁵ uvádí Casimirovo pojetí, podle něho jsou to sdělovací systémy, akty a prostředky, pomocí nichž jsou zprávy zakódované v těchto systémech předávány konzumentům – velkému, anonymnímu a heterogennímu souboru adresátů. A. Sekot⁴⁶ používá tuto charakteristiku: „Masová média jsou pak organizované postupy a technologie, které masovou komunikaci umožňují.“

Hromadné sdělovací prostředky vznikly na určitém stupni historického vývoje společnosti. Zájem o vliv médií na společnost a chování jednotlivců narůstal s rozvojem dělby práce a nárůstem informací, které jsou zprostředkované masovými médii. Hromadné sdělovací prostředky můžeme rozdělit:

- **tisk** – knihy, noviny, časopisy
- **rozhlas** – zpravodajské relace, diskusní pořady, atd.
- **televize** – zpravodajské relace, diskusní pořady, sportovní přenosy
- **internet** – výběr z velkého množství informací z celého světa, téměř neomezené komunikační možnosti (elektronická pošta, ICQ, Skype)

Jiné možné rozdělení (z pohledu způsobu prezentace) je na masmédia:

- **tištěná** – noviny, časopisy, knihy
- **elektronická** – rozhlas, televize, video, počítač, internet atd.

Podle vlastnického vztahu je možno rozlišit:

- **veřejná (veřejnoprávní)** – vlastníkem je stát
- **soukromá (soukromoprávní)** – vlastníkem je fyzická nebo právnická osoba

Masmédia se nám jeví jako nepostradatelný prostředek vzdělávání, výchovy či socializace jedince. Na jedné straně přispívají k formování společnosti v pozitivním slova smyslu (vzdělávací pořady, historické filmy), na druhé straně nás „okrádají o čas“ a dělají z nás konzumenty např. zábavy, která je v médiích často prezentována ne zcela vhodným způsobem. Působení médií může vyvolávat různorodé reakce, mohou také ovlivňovat způsob, jakým lidé o daných tématech uvažují.

⁴⁵ Kraus, B., Poláčková, V., et al. *Člověk - prostředí - výchova*. K otázkám sociální pedagogiky. Brno: Paido, 2001, s.61 ISBN 80-7315-004-2

⁴⁶ Sekot, A. *Sociologie v kostce*.3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, s. 54 ISBN 80-7315-126-X

Funkci masmédií rozděluje B. Kraus⁴⁷ na:

- **informativní** – poskytování informací, rozšiřování poznání
- **formativní** – spočívá v ovlivňování osobnosti, působí na postoje adresáta
- **komunikativní** – pomáhá uskutečňovat spojení mezi určitou událostí na jedné straně a příjemcem na straně druhé
- **rekreativní** – navození podmínek pro odpočinek a regeneraci sil, přináší zábavu a relaxaci

Média mohou být také velmi nebezpečná, především je potřeba chránit takové jedince, kteří mají tendenci napodobovat nežádoucí sociální jednání např. filmových hrdinů. Nezodpovědnost některých tvůrců programu může ohrožovat postoje a chování především generaci dětí a mládeže. Právo na informace, právo na svobodu projevu, právo trávit volný čas dle vlastního výběru stojí na jedné straně, a na straně druhé je dítě, na které se z televizní obrazovky valí násilí, brutalita, surovost. Z výzkumů vyplývá, že průměrné dítě stráví nejméně 25 hodin týdně před televizní obrazovkou.

F. Koukolík ve svém článku⁴⁸ konstatuje: „To, že mají násilné pořady přímý vliv na chování, prokazuje řada studií (i když existuje i řada dobře zaplacených kontrastudií, které prokazují opak). Moje zkušenost říká, že kde je geneticky vhodný terén či kde jsou díry ve výchově, tam mají násilnické pořady negativní účinek. Děti je napodobují.“

Podle tohoto odborníka by děti do tří let neměly sledovat televizi vůbec. Jejich mozek totiž není schopen zpracovat informace, které televize poskytuje. Takto malé děti jsou ohroženy roztříštěním mechanismu pozornosti. Pokud se dítě místo kontaktu s rodinou vystaví před televizor nebo před počítač, není to náhrada rodičovství, ale tragédie.

S tímto názorem se zcela ztotožňuji. Pohled na hru dvou pětiletých chlapců, která má název „Kobra 11“ je tristní. Nejen zjištění, že běžně sledují tento seriál a získávají tak zkreslenou představu o práci policie, je smutné. Zničených autíček, která do sebe narážejí a létají vzduchem, je mi také líto. Největší zrada spočívá v tom, že dítě samo nemá možnost se bránit vlivům médií. To je opět úkol pro rodiče, kteří by měli dítěti vhodné pořady vybírat a kontrolovat. Dobrým příkladem může být večerníček, který má mentálně hygienický charakter pro celou rodinu. S opakovatelnou pravidelností signalizuje konec her a povinností a navozuje kladné citové ladění dítěte

⁴⁷ Kraus, B. Základy sociální pedagogiky. 1. vydání Praha : Portál, s.r.o., 2008, s. 126 ISBN 978-80-7367-383-3

⁴⁸ INFORMATORIUM, Časopis pro výchovu a vzdělávání dětí od 3 do 8 let v MŠ a ŠD, 2/2000, *Děti napodobují televizní násilí*. s. 6

před usnutím. Je to rodinný rituál, na který se těší nejen dítě, ale často celá rodina, která se u TV obrazovky sejde a prožije několik nezaměnitelných minut společné radosti.

3. KRIZE RODINY A JEJÍ DOPAD NA DĚTI

Rodina, domov, co to pro dítě znamená? Především místo, kde se cítí v bezpečí, kde je chráněno před neznámým a nebezpečným, co skrývá okolní svět. Domov dítěti vytvářejí především lidé, zpravidla rodiče – táta a máma. Nedílnou součástí je určitá stabilita domácího řádu, kterou dítě nasává všemi smysly, vžívá se do něho a přijímá ho jako samozřejmost.

Ne vždy má dítě možnost takto vyrůstat a žít v idylickém prostředí. Nepříjemnou životní zkušeností, která ho může ovlivnit na zbytek života, je rozchod rodičů, potažmo ztráta jednoho z nich.

3. 1 Rozvod a jeho následky

Po řadu století bylo manželství považováno za prakticky nezrušitelné a rozvod byl povolen jen ve výjimečných případech. A. Giddens⁴⁹ se ve své knize zmiňuje, že rozvod dlouhou dobu existoval na základě žaloby. Rozvody po vzájemné dohodě se objevily v právním řádu v polovině 60. let v několika zemích.

Rozvod popisuje A. Sekot⁵⁰ jako „komplexní a složitou životní zkušenost pro všechny členy rodiny a prochází zpravidla šesti stadii: emočním, právním, majetkovým, rodičovským, sociálním a psychickým.“

Počet rozvodů asi nemůžeme považovat za přímý ukazatel nespokojenosti s manželstvím. Je mnoho případů, kdy spolu partneři nežijí, ale formálně se nerozvedou, i když jejich manželství není šťastné. Důvodů může být více, např. obava z finančních a citových problémů, které by jim rozvod přinesl, ale i ohledy na děti.

Rozvody se stále více promítají do života dětí a jeho dopad závisí na více faktorech, mezi něž patří: věk dětí, intenzita předchozího konfliktu mezi rodiči, jestli mají sourozence, prarodiče atd. V dalším období může ovlivňovat adaptaci dítěte, zda se pravidelně vídá s oběma rodiči nebo jestli i po rozchodu dochází ke sporům a neshodám. J. Marhounová⁵¹ v publikaci „*Od osamění k nové rodině*“ píše o tom, že děti spolu se svými rodiči procházejí martýriem rozvodu, obdobím nejistoty, úzkosti.

⁴⁹ Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, s. 595 ISBN 80-7203-124-4

⁵⁰ Sekot, A. *Sociologie v kostce*. 3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, s. 208 ISBN 80-7315-126-X

⁵¹ Marhounová, J. *Od osamění k nové rodině*. 1. vydání Praha: Státní pedagogické nakladatelství n.p., 1988, s. 25

V převážné většině případů jim zůstal obraz jednoho z rodičů na několik let zkreslen, což může být důvodem komplikací a zátěže jejich dalších vztahů.

Ukazuje se, že reakce na rozvod je různá u chlapců a děvčat. Hoši mívají kázeňské problémy s tendencí k delikventnímu chování, u děvčat dochází ke snížení sebevědomí a komplexu méněcennosti. Není výjimkou, že děti hledají vinu rozvodu samy v sobě a je prokázáno, že si do svých milostných vztahů přinášejí vzpomínky na rozvod rodičů, spojené s pocity, které se k němu vztahují.

Myslím si, že největší „škodu na dítěti“ páchají rodiče, kteří zneužívají svého rodičovského postavení. Manipulace s dítětem, navádění proti partnerovi a bránění ve vzájemném kontaktu s druhým rodičem není žádnou novinkou. Soudy jsou tak zavaleny kauzami, které se vlečou, v jednacích síních dochází ke vzájemnému obviňování, výsledek sporu je často v nedohlednu. A dítě? Prochází stresujícím obdobím, které je pro ně velmi zátěžové a může mít vliv, často záporný, na další vztah k rodičům.

Přes negativní dopady se přesto postoj k rozvodům velmi rychle mění. Dříve představoval rozvod sociální stigma ve větším měřítku, než je tomu dnes. Možná právě proto existují děti, jejichž rodiče se rozvedli, které ve škole prospívají a nejeví žádné známky sníženého sebevědomí. Zřejmě k tomu přispívá lepší míra komunikace, tolerance mezi bývalými partnery, což se pozitivně odráží v chování a psychice dítěte.

Do jaké míry tedy dětem škodí rozvod? Asi bychom měli posoudit, co jim přináší a o co je připravuje změna charakteru rodiny. Zřejmě nebude záležet jen na přítomnosti či nepřítomnosti obou rodičů, ale též na stylu výchovy, která je dítěti poskytována. Pokud jsou děti milovány a rodiče ctí jejich potřeby, pak budou spokojeny a lépe se vyrovnají s novou životní situací.

3. 2 Odvrácená tvář rodiny a právní ochrana dítěte

Jak již bylo řečeno, rodina je pokládána za základní prvek společnosti, který má právo na ochranu společností a státu. K rodinnému životu se díky příbuzenským vztahům pojí škála emocionálních prožitků. Vztahy mezi rodinnými příslušníky bývají často láskyplné a uspokojující, ale mohou se stát také zdrojem obrovského napětí. Může docházet k pocitům nespokojenosti, citovému strádání, úzkostem či pocitům viny. Rodina se tak může stát zdrojem útlaku, násilí. Domov, který bývá idealizován jako oáza jistoty a štěstí se svým způsobem stává nejnebezpečnějším místem v moderní

společnosti. Podle statistik dochází k fyzickému napadení daleko častěji doma než na ulici.

Definici *násilí* popisuje E. Vaničková⁵² jako: „Jakýkoliv akt chování či jednání, kterým druhému ublížíme, způsobíme bolest či prostě ho jakkoliv poškodíme.“ Na otázku „Proč se násilí v rodině objevuje tak často?“ můžeme hledat odpověď v určité míře tolerance společnosti. Facka, kterou dá rodič dítěti, se většinou nepovažuje za „násilí“, ale jinak by tomu bylo, pokud by dítě dostalo políček např. od souseda na veřejném místě. Je-li dítě hrubě zbito, rodiče pronášejí soudy, ale doma volí jako potrestání tak hrubé tělesné tresty, které podle výzkumů naplňují definici tělesného násilí. Každý se pohoršuje nad znásilněním mladé dívky, pedofila chce každý vidět ve vězení, ale další studie prokazují, že pachatelé sexuálního násilí na dětech jsou nejčastěji tzv. „slušní“ občané.

J. Spilková⁵³ uvádí, že rodiče týrající své děti mají dva extrémní přístupy. Bud' jsou silně autoritářští, necitliví, zneužívají své moci a uchylují se k tvrdým metodám. Druhá skupina rodičů patří mezi nevšimavé, děti jsou jim lhostejné a nekladou na ně žádné nároky. Mezi rizikovou skupinu dětí, které jsou ohroženy agresí, patří děti chronicky nemocné, handicapované, s poruchami chování apod. Výzkumy dokazují, že čím je dítě mladší, tím bývá intenzita násilí vyšší a pachatel v užší citové vazbě.

CAN (Child Abuse and Neglect) – syndrom zneužívaného a zanedbávaného dítěte byl poprvé popsán na III. evropské konferenci pro prevenci týrání dětí, která se konala v Praze v roce 1991. V. Bechyňová a M. Konvičková⁵⁴ v publikaci *Sanace rodiny* uvádějí, že na ni navázala Zdravotní komise Rady Evropy, která v roce 1992 definovala jednotlivé formy syndromu CAN. Byl charakterizován tímto způsobem: „Jde o jakékoli vědomé či nevědomé aktivity, kterých se dopouští dospělý člověk (rodič, vychovatel nebo jiná osoba) na dítěti a jejichž následkem dochází k poškození zdraví a zdravého vývoje dítěte.“

- **tělesné týrání**, tělesné ublížení anebo nezabránění tomuto ublížení včetně úmyslného otrávení či udušení

⁵² Sborník vybraných přednášek z IX. Konference společnosti sociálních pracovníků . *Násilí v rodině a jeho důsledky*. 1. vydání Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1999, s. 18 ISBN 80-85529-56-4

⁵³ Sborník vybraných přednášek z IX. Konference společnosti sociálních pracovníků. *Násilí v rodině a jeho důsledky*. 1. vydání Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1999, s. 29 ISBN 80-85529-56-4

⁵⁴ Bechyňová, V., Konvičková, M. *Sanace rodiny*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 36 ISBN 978-807367-392-5

- **pohlavní týrání** bezdotykové zahrnuje např. setkání s exhibicionistou, vystavování dítěte pornografickým záznamům; při dotykovém týrání dochází k pohlavnímu styku
- **citové týrání** může mít formu verbálních útoků, ponižování dítěte, zavrhování
- **zanedbávání** je chápáno jako nedostatek péče, který způsobuje vážnou újmu na vývoji dítěte
- **systémové týrání** je způsobeno systémem, který byl založen na pomoc dětem a rodinám (upřeno právo na informace, špatná péče ve školách, necitlivé lékařské prohlídky aj.)

Citové násilí je nejhůře identifikovatelné. Klima rodiny bývá většinou hostilní, citově prázdné a lhostejné. K rizikovým faktorům v dysfunkčních rodinách můžeme připojit nezaměstnanost, chudobu, konzumaci alkoholu či drog. Dítě z takového prostředí je často vystaveno permanentnímu psychickému strádání a zanedbávání.

Násilí se na dítěti projevuje okamžitě, má vliv na kvalitu jeho dětství, chování, prožívání. V dlouhodobém horizontu má za následky např. zhoršené navazování vztahů, ztížené společenské uplatnění, což výrazným způsobem snižuje kvalitu jeho života.

Nutností proto je, aby děti byly chráněny před všemi formami interpersonálního násilí. Postavení dítěte ve společnosti a potřebu jeho ochrany posiluje Zákon č.104/1991 Sb., *Úmluva o právech dítěte*⁵⁵, která se vztahuje na všechny věkové kategorie od 0 do 18 let.

- **Článek 3** Úmluvy zavazuje smluvní státy k povinnosti zajistit „**blaho dítěte**“ – tzn. zajistit dítěti takovou ochranu a péči, která je nezbytná pro jeho blaho. Současně zavazuje k respektování práv a povinností rodičů, zákonných zástupců nebo jiných jednotlivců právně za děti zodpovědných tak, aby mohli plnit svou úlohu – řádnou péči o děti.
- V **článku 19** Úmluvy je upravena **povinnost** smluvních stran **činit** všechna **potřebná** zákonodárná, správní, sociální a výchovná **opatření k ochraně dětí** před jakýmkoli tělesným, duševním násilím, uražením nebo zneužíváním, včetně sexuálního zneužívání, zanedbávání či nedbalým zacházením, trýzněním nebo vykořisťováním. K tomu mají

⁵⁵Sborník vybraných přednášek z IX. Konference společnosti sociálních pracovníků. *Násilí v rodině a jeho důsledky*. 1. vydání Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1999, s. 12 ISBN 80-85529-56-4

státy zavádět vhodné sociální programy na prevenci násilí a na pomoc obětem.

Úmluva o právech dítěte deklaruje pomoc státu dítěti a rodině v tíživé sociální situaci, v jejímž důsledku může dojít k zanedbávání. Vytváří tak právní rámec pro prevenci tohoto jevu.

Vzhledem k ratifikaci Úmluvy, došlo i v naší politice k revizi v oblasti péči o rodinu přijetím zákona o **Sociálně právní ochraně dětí**⁵⁶. Zahrnuje zajištění práva dítěte na jeho příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte a působení směřující k obnově narušených funkcí rodiny. Zákon č. 359/1999 Sb., soustřeďuje sociálně-právní ochranu dětí do jednoho uceleného předpisu, a to zejména z hlediska působnosti orgánů, které sociálně-právní ochranu vykonávají.

Trestní zákon pak vymezuje ochranu nezletilého dítěte. Jednáním proti zájmu nezletilého dítěte v rovině trestněprávní se osoba odpovědná dopouští skutku, který může naplnit znaky skutkové podstaty několika trestných činů: Trestný čin dle § 213 zák. č. 140/1961 Sb., trestní zákon⁵⁷, *zanedbání povinné výživy*. Tento trestný čin umožňuje postihnout pasivní projevy zanedbání nezletilého dítěte těmi, kteří mají ze zákona povinnost o dítě pečovat. Dále je to pak trestný čin dle § 217 zák. č. 140/1961 Sb., trestní zákon, *ohrožování výchovy mládeže*. Pod skutkovou podstatu tohoto trestného činu je nejčastěji zahrnováno jednání rodičů, kteří své dítě neposílají delší dobu do školy nebo jim nevěnují potřebnou péči, což vede k záškoláctví, rizikovému trávení volného času spojenému s ohrožením dítěte různými formami patologického chování.

Ze shora uvedených informací vyplývá, že ne vždy je rodina ochrannou institucí, ale že se může stát i místem, kde dítěti hrozí nebezpečí.

3. 3. Sanace rodiny

„Zdokonalit rodinu je nejtěžší práce na světě...“

V. Satirová

Ve své práci jsem se již zmínila o rodinách, které z různých důvodů neplní své povinnosti, nezvládají nebo nemají zájem o výchovu svých dětí. To může mít negativní dopad nejen na jejich děti, ale i na celou rodinu. Těmto rodinám je nabízena pomoc

⁵⁶Bechyňová, V., Konvičková, M. *Sanace rodiny*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 36 ISBN 978-807367-392-5

⁵⁷Trestní zákon – zák. č. 140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů

ze strany odborníků pracujících v sociální oblasti. Proto se v následující kapitole budu věnovat pojmu, který se stal aktuálním, což je *sanace rodiny*.

„Sanace rodiny je soubor opatření sociálně- právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům a dítěti, jehož sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen.“⁵⁸

Cílem sanace je předcházení, zmírnění nebo eliminace příčin ohrožení dětí. Dále je to pak podpora, pomoc k zachování rodiny jako celku. Patří sem činnosti, které směřují k odvrácení možnosti odebrání dítěte mimo rodinu, možnost realizace kontaktů dítěte s rodinou, pokud bylo umístěno do zařízení ústavní výchovy (kojenecké ústavy, dětské domovy, výchovné ústavy aj.).

Pro úspěšnou sanaci rodiny je zapotřebí několika faktorů, k nimž především patří *sanační plán*, který by měl obsahovat⁵⁹:

- **cílový stav situace rodiny**
- **časový úsek určený pro naplnění cílového stavu**
- **minimální časový úsek, po kterém bude efektivita dílčích sanačních kroků vyhodnocována**
- **jsou dány znaky, podle kterých bude efektivita hodnocena, rodiče i dítě jim rozumějí a souhlasí s nimi**

Sanace rodiny je především týmová práce. Mezi její členy se řadí: pracovník sociálně-právní ochrany dětí (SPOD), pracovník centra pro sanaci rodiny (CSR), pracovník zařízení pro výkon ústavní výchovy. Dále zahrnuje odborníky pracující s dítětem nebo celou rodinou jako je např. učitel, psycholog, dětský lékař, soudce. Úkoly všech zúčastněných osob jsou rozděleny a tým pracuje podle předem dohodnutých pravidel. S těmito pravidly jsou obeznámeni rodiče, všichni členové týmu s nimi souhlasí a dodržují je. Jak rodiče, tak děti vědí, že jsou zařazeni do programu sanace rodiny a aktivně se podílejí na sestavení sanačního plánu, který musí minimálně obsahovat:

- **cílový stav situace rodiny, ke kterému sanační kroky směřují**
- **časový úsek, který je předběžně vytýčený pro naplnění cílového stavu**

⁵⁸ Bechyňová, V., Konvičková, M. *Sanace rodiny*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 18 ISBN 978-807367-392-5

⁵⁹ Bechyňová, V., Konvičková, M. *Sanace rodiny*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 19 ISBN 978-807367-392-5

- **doba, po kterou bude efektivita sanačních kroků vyhodnocována**
- **znaky, které jsou dohodnuty, a podle nich bude efektivita hodnocena; jak rodiče, tak dítě jim rozumí a souhlasí s nimi**

Rodinu dítěte lze sanovat, pokud nastávající rodiče pochází ze zanedbávaných rodin, tudíž jsou jistým způsobem nositeli rizika. Lze tedy předpokládat, že nebudou umět pečovat o dítě, nemají ve svém okolí vhodnou sociální podporu. Sanace přichází do úvahy u dítěte, které žije ve své rodině, ale jeho situace ve zdravotní, psychické a sociální oblasti je v ohrožení. Dále pak to může být v případech, kdy je dítě umístěno dobrovolně nebo na základě předběžného opatření do zařízení pro ústavní výchovu. Pokud taková situace nastane, pak je cílem sanace vytvořit kvalitní podmínky pro rodinu a její kontakt s dítětem. Dobře vykonaná práce s rodinou může mít za následek svěření dítěte zpět do péče rodičů. Sanace je důležitým faktorem pro podporu a udržitelnost změn, které nastanou po návratu dítěte domů. Pokud je dítě svěřeno soudem do pěstounské péče na přechodnou dobu, pak sanace slouží k udržování či zkvalitnění podmínek pro kontakt dítěte s vlastní rodinou.

Ne vždy a za každých okolností je vhodným řešením využití sanace rodiny. Existují rodiny, pro které tento způsob nápravy a pomoci není možný. Můžeme sem zařadit kruté zacházení s dítětem ze strany rodičů, kdy odborníci kontakt nedoporučují. Pokud je znaleckým posudkem zúčastněných prokázáno, že rodiče nemají žádnou citovou vazbu k dítěti, sanace se vylučuje. Jestliže jsou rodiče závislí na alkoholu či jiných návykových látkách, nebo jsou zbaveni způsobilosti k právním úkonům, nelze sanaci vykonávat. Posledním jmenovaným důvodem může být psychiatrické onemocnění rodičů, kteří nesouhlasí se spoluprací týmu a jejich lékařem.

Nabízí se otázka: „Co všechno v sobě zahrnuje sanace rodiny a v jakých oblastech může rodině pomoci?“ Základním kamenem je odborná komunikace s rodinou, jejímž úkolem je zjistit, jaké mají představy o své roli a roli svých členů. Předchází se tak zbytečným nedorozuměním, která mohou nastat, pokud se řeší pouze otázky formálního charakteru rodiny (úklid, docházka do školy apod.) Mnozí rodiče, kterým hrozí odebrání dítěte, často považují otázky rodičovství za ryze soukromou záležitost. Proto je nezbytné, aby byli seznámeni s tím, že se s nimi bude hovořit o dané problematice otevřeně, že se ke všem úkonům mohou vyjadřovat, mají právo říci „ne“, pokud s něčím nebudou souhlasit. Je třeba je ubezpečit, že tato komunikace a spolupráce bude probíhat bez zahanbování a výčitek ze strany odborníků.

Ke konkrétním oblastem, které zahrnuje sanace rodiny ve své nápravě, patří formální stránky rodiny⁶⁰ obsahující sociální a praktické zázemí rodiny. S rodinou lze pracovat například v oblasti zajištění dávek státní sociální podpory, ve vytváření splátkových kalendářů, v úklidu domácnosti, návštěvy dětí v zařízeních pro výkon ústavní výchovy.

Do obsahové stránky rodičovství lze zařadit vztahy rodičů a dětí. Kooperace pak probíhá v názorech rodičů na aktuální situaci dítěte a rodiny, konstatováním, jak probíhá jejich společný den, jak by specifikovali chvíle, kdy se cítí být dobrými rodiči. Dále se vyjadřují ke způsobům pochval a trestů, které aplikují na své děti, hovoří o tom, v jakých rodinách vyrůstali, když byli dětmi. Probíhá zde nácvik rodičovského chování v konkrétních situacích (např. při jídle, při školní přípravě, při ranních rituálech).

V očích laika se sanace rodiny jeví jako velice zajímavý způsob pomoci, přesto se jí rodiče často brání. Mají pocit, že jim cizí lidé nejen vstupují do života, ale snaží se ho ještě organizovat a to ne vždy podle jejich představ. Přístup lidí - odborníků, kteří s rodinou spolupracují, by měl být přiměřeně citlivý, respektující, pragmatický. Měl by umět rodině vysvětlit potřebu podpory, nabídnout možnost vyzkoušet sanaci „na zkoušku“ a ujistit rodiče, že i v jeho zájmu je starost o jejich dítě.

Po dobu sanování rodiny nelze vyloučit určité těžkosti, nástrahy či potíže. Očekávání, že tato pomoc rodině je „samospasitelná“ a způsobí zázrak, který vyřeší všechny potíže, jsou lichá. Je to dlouhodobý proces, v jehož průběhu je zapotřebí zvládnout mnoho překážek. Především se jedná o práci s lidmi, která patří k nejnáročnějším. Proto je nutná velká dávka trpělivosti a vzájemné tolerance, jak ze stran týmových pracovníků, tak především samotné rodiny. Společným úsilím lze docílit stanoveného cíle.

⁶⁰ Bechyňová, V., Konvičková, M. *Sanace rodiny*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, s. 21 ISBN 978-807367-392-5

4. KAZUISTIKY

4. 1. Kazuistika č. 1

Manželé XY mají dvě děti (v současné době již dospělé), dceru Petru a syna Davida. Svě děti vždy vychovávali řádně, snažili se jim poskytnout podmínky v rámci svých možností. S dětmi v průběhu povinné školní docházky výchovné potíže nenastaly, až do doby, kdy se dcera seznámila s přítelem a odmítla nastoupit na střední školu, která se nacházela asi 50 km od bydliště. Svoje rozhodnutí obhajovala vysvětlením, že by byla během týdne na internátě a nemohla se tak s přítelem stýkat. Po neshodě s rodiči odešla z domova, ti ji pak s pomocí příbuzenstva našli a snažili se dceři domluvit.

V tomto období se Petra prostřednictvím svého přítele dostala do styku s drogami. Scházela se s partou mladých lidí, kteří ji ochotně „předávali své zkušenosti“ s návykovými látkami. Rodiče se opět snažili zasáhnout, přesvědčovali ji, aby se těmto lidem vyhýbala a skončila s touto závislostí. Snaha rodičů se opět minula účinkem.

V době, kdy bylo Petře devatenáct let, otěhotněla. Rodiče se vyrovnali s myšlenkou, že bude žít s otcem dítěte a snažili se jim finančně pomoci. Doufali, že narození dítěte je příměje k rozumu a se způsobem života, který provozovali, skončí. Ani tato snaha nebyla oceněna a v domku, který obývali, se začala scházet vrstva lidí pochybného charakteru.

Vzhledem k tomu, že Petra roli matky nezvládala, rozhodla se po třech letech svěřit svou dcerku svým rodičům. Způsob života nezměnila, nebyla nikde zaměstnána, s partnerem pokračovala v užívání drog. Po dvou letech otěhotněla, porod dítěte proběhl u rybníka. Druhorozená dcera skončila opět v péči prarodičů asi po roce života.

Petra se po určité době rozešla s přítelem, navázala nový vztah a zdálo se, že novou známostí konečně změní způsob života. Brzy opět otěhotněla a o nejmladší holčičku se starala asi dva roky. Stejná situace se opakovala potřetí, nejmladší vnučka skončila opět v péči prarodičů.

V současné době bydlí Petra v místě bydliště svých dětí, které ovšem nenavštěvuje. Ani jeden z rodičů neplní své vyživovací povinnosti.

Dcerky jsou ve věku 10, 6, a 4 roky. Nejstarší je talentovaná v oblasti výtvarné, navštěvuje 5. třídu ZŠ, učivo zvládá bez potíží. Mladší holčičky navštěvují mateřskou školu. Svou rodinu vidí tak, že ji tvoří všechny tři sestry a prarodiče (viz příloha 1. a 2.)

Komentář autora:

Jsem třídní učitelkou v mateřské škole dvou nejmladších děvčat a s prarodiči přicházím každý den do styku. Pozoruji, že se snaží svým vnučkám vynahradit péči, kterou jim jejich rodiče nebyly schopni či ochotni poskytnout. Děvčata navštěvují taneční kroužek a angličtinu. Na holčičkách se do současnosti neprojevovaly výrazné zvláštnosti. Viktorka (nejmladší) mívala zpočátku silnější projevy vzteku a pláče, pokud jí nebylo vyhověno. Po roční docházce se její chování zmírnilo, je průbojná, samostatná, vyrovnaná. Štěpánka by měla zahájit v příštím školním roce povinnou školní docházku, ale díky sociální nezralosti jí byl navržen odklad a návštěva pedagogicko-psychologické poradny.

Velmi si vážím tohoto manželského páru, který ve svých letech dokáže zvládnout výchovu tří děvčátek. Je zřejmé, že by nikdy nepřistoupily na možnost dát děti do dětského domova či k adopci.

4. 2. Kazuistika č. 2

V průběhu měsíce října roku 2008 nastoupil do naší mateřské školy šestiletý chlapec Přemysl. Vzhledem k tomu, že se rodiče v dubnu rozvedli, ale společně dál bydleli, často docházelo k hádkám. Situace se vyhroutil fyzickým napadením matky otcem v podnapilém stavu. Matka situaci vyřešila odstěhováním se z původního bydliště ke svým prarodičům. Má ve své péči dvě děti, již zmíněného syna a dceru Michaelu, která je žákyní 3. ročníku ZŠ.

Na chlapci bylo znát, že se těžko smířoval s novým prostředím a neznámou situací. Do mateřské školy chodil každé ráno s mírným pláčem a s matkou se dlouho loučil. Přestože již měl odklad školní docházky, v ruce vždycky třímal plyšovou hračku, které během ranních her ocucával ucho. Svěřoval se, že k babičce a dědovi (rodiče otce) může jen tehdy, pokud si to vyprosí, ale sestra Míša je navštěvuje každý víkend. Matka tuto situaci řešila podmínkou u prarodičů, že si musí brát buď obě děti, nebo žádné a bylo jí vyhověno.

Docházelo k situacím, kdy matka sdělila učitelce v mateřské škole, že má dovolenou, ale syn MŠ bude přesto navštěvovat. Například v průběhu jarních prázdnin byla doma s dcerou, ale Přemysl byl opět celý den ve školce. Jednou si dokonce stěžovala paní učitelce, že je na ni syn moc citově fixovaný.

Po konzultaci s třídní učitelkou, která ji upozornila na zvláštní chování syna, se rozhodla problémy řešit. Na doporučení učitelky objednala syna do psychologické poradny a začala s ním trávit více času, což se i projevilo na změně jeho chování. Začal více komunikovat s dětmi, paní učitelce vyprávěl, kde byl s maminkou na výletě apod.

Pod pojmem rodina podle nakresleného obrázku si představuje babičku, dědu, maminku a sestru (viz příloha č. 3).

Komentář autora:

Mám za to, že Přemysl procházel obdobím, kdy citově strádal a měl obtíže zvyknout si na nové okolí a podněty. Vyrovnat se s rozvodem rodičů pro něj nebylo asi jednoduché, přestože o otci nikdy nemluvil. Matka mu zpočátku moc nedokázala pomoci, myslela si, že odstěhováním se kritické období vyřeší. Díky komunikaci s třídní učitelkou našly společné řešení, které by Přemyslovi do budoucna mohlo prospět.

4. 3. Kazuistika č. 3

Paní Dana je 32letá maminka tří dětí, která má ve své péči devítiletou dceru Petru a půlročního chlapečka Denise. Jedenáctiletý syn Alex je v pěstounské péči její matky.

Dana má mladší sestru Marcelu, narodily se do manželství, které nebylo ideální. Otec odešel od rodiny, když Daně byly dva roky, nikdy je nenavštěvoval, neplatil výživné. Po rozvodu si jejich matka našla přítele, který je sexuálně obtěžoval. S matkou neměla dobré vztahy, proto se jí se svými starostmi nesvěřila a rozhodla se v šestnácti letech odejít z domova. V tuto dobu žila u kamarádek, podílela se na drobných krádežích, aby měla na živobytí. Mezi 17. a 18. rokem byla umístěna do diagnostického ústavu, pak se vrátila zpátky domů. Opět začaly konflikty mezi ní a matkou, což vyústilo v hádku a matka ji z domu vyhodila.

Dana tak byla nucena přebývat na vlakovém nádraží, spala ve vagonech a opět kradla. Nabídka, která přišla o kamaráda, se jí zdála výhodná. Údajně se jednalo o práci servírky v Děčíně. Dana uvěřila a nabídku ochotně přijala. Rozčarování následovalo, když zjistila, že se má živit prostitucí. Jelikož se nacházela daleko od bydliště a zůstala zcela bez prostředků, myslela si, že nemá jinou možnost a tuto práci začala vykonávat.

Zhruba po roce měla možnost odejít do Německa, kde se seznámila s přítelem a otěhotněla. Vedli společnou domácnost a těšili se na dítě. Dva měsíce před porodem měl přítel nehodu na motorce a zabil se.

Dana se rozhodla pro návrat k matce, která bydlela jen s mladší dcerou. Společně tak žily necelý rok, Dana se starala o dítě, vedla celou domácnost, ale opět docházelo mezi ní a matkou k hádkám. Proto požádala sociální odbor o pomoc a byla umístěna se synem v azylovém domě, kde setrvala půl roku.

Prostřednictvím přátel se seznámila s mužem, který ji tvrdil, že je rozvedený a opět přišla do jiného stavu. Druh byl na ni hodný, pobývali u jeho babičky, ale záhy ji opustil a vrátil se k původní rodině. Dana opět musela žádat o pomoc státu a byl jí přidělen byt. V tomto období měla již druhé dítě - dceru Petru. Otec dcery se rozhodl k Daně vrátit, ale ani tentokrát vztah nevydržel, protože propadl automatům a přestal se finančně podílet na chodu domácnosti. Dana, přestože byla na mateřské dovolené, pracovala formou brigád, aby zabezpečila sebe a děti.

Kamarádi přispěli k seznámení s Martinou, do které se Dana zamilovala a začaly spolu, nejen intimně, žít. Martina byla zpočátku pozorná, věnovala se jak Daně, tak jejím dětem. Běžný všední život ji za nějakou dobu omrzel a volné chvíle trávila v restauracích, byla nezaměstnaná. Využívala finanční podpory Dany, která do ní byla stále zamilovaná. Po uplynutí asi půl roku, začaly mezi nimi hádky, Dana již nechtěla tolerovat způsob chování, kterým se Martina projevovala. Začala Danu nejen slovně, ale i fyzicky napadat, jejího jednání nebyly ušetřeny ani děti. Docházelo k domácímu násilí, děti byly bezdůvodně bité, když se jich matka zastávala, byla bita také. Petra musela klečet bezdůvodně u ledničky i několik hodin, syn dostal výprask např. za to, že ochutnal jídlo z Martinina talíře.

Dana se cítila bezmocná, proto poprosila matku, aby se o syna starala. Alex je proto od pěti let v péči své babičky. V říjnu roku 2006 došlo opět k potyčce po té, kdy přišla Martina v podnapilém stavu domů a vyhrožovala Daně, že ji a její „pancharty“ stejně jednou zabije. Během bitky se vzájemně ohrožovaly nožem a plnou lahví vodky. Martina vykřikovala, že ji vyhodí z okna a Danu praštila do hlavy, čímž jí způsobila otřes mozku. Celou situaci sledovala dcerka. Tentokrát již Dana vše nahlásila na policii a podala trestní oznámení. To však po čtyřech dnech vzala zpět, protože ji přítelkyně slíbila, že byt dobrovolně opustí, pokud obvinění stáhne.

Vzhledem k okolnostem a způsobu života, jaký Dana vedla, ji dcerka byla odebrána a svěřena do péče babičky. Do konce roku 2007 žila Dana sama, v mezidobí požádala soud, aby ji děti byly vráceny opět do její péče. Bylo jí vyhověno pouze v případě dcery, která na ni byla citově vázaná.

Posledním partnerem se jí stal muž, který pracoval jako řidič kamionu, později o práci přišel. Finanční stránku rodiny musela opět zabezpečit Dana. Ta díky své důvěřivosti příteli poskytovala peníze i na placení nájmu bytu, ve kterém bydleli. Po určité době se od předsedy bytového družstva dověděla, že nájem nebyl hrazen, tudíž má dluh. Dana nebyla schopna zaplatit dlužnou částku včetně penále a byt musela opustit. V tomto období byla opět v jiném stavu.

Syn Denis se narodil v červenci 2008, po porodu Dana pobývala v kojeneckém ústavu i s dětmi. Otec Denise se nachází ve výkonu trestu, byl odsouzen za podvody.

Paní Dana nyní žije v azylovém domě, kde má k dispozici jednu místnost s kuchyňským koutem. Dcera Petra navštěvuje místní ZŠ, syn Alex je stále v péči babičky. Dana se snaží napravit chyby, kterých se během svého života dopustila. Má zájem na tom, aby její děti vyrůstaly v poklidné rodině, jak tvrdí, bez partnera. Její měsíční příjem dosahuje cca 10.000,- Kč, náklady spojené s bydlením v azylovém domě činí cca 4.000,- Kč. Každý měsíc splácí dluh 500,- Kč, který vznikl v původním bytě. Dětem založila pojištění se spořením, které by jim mělo usnadnit vstup do života. Vzájemně se navštěvuje se sestrou, zlepšily se i vztahy s matkou. Stýká se s nejstarším synem Alexem a přeje si, aby žil s ní. Touží po vlastním bydlení, které by mělo vytvořit spokojené zázemí pro její děti. V současnosti má strach z návratu bývalého partnera z vězení a bude ji přesvědčovat, aby se k ní a synovi mohl vrátit. Dana však zájem na společném soužití nemá, přesto se obává, jak celou situaci zvládne.

S pomocí, kterou jí poskytl stát (finance, zajištění bydlení v azylovém domě aj.) je spokojena. Dříve však mívala pocit, že se na ni sociální pracovníci dívají „skrz prsty“.

Pobyt v azylovém domě si chválí, navázala zde přátelství s ostatními ženami a věří, že se její život dostává do těch správných kolejí.

Komentář autora:

Přestože si Dana vzhledem k svému věku prožila mnoho negativních chvil a zážitků, působí velmi optimisticky. Vyznačuje z ní odhodlání zapomenout na „starý život“ a začít nový, lepší. Je to velmi otevřená mladá žena, která nemá problém navazovat kontakty, nestydí se o své minulosti otevřeně hovořit. Dcerku Petru se snaží vést k tomu, aby si vzájemně důvěřovaly, aby jejich vztah byl kvalitní. Vychází tak ze

svých zkušeností, které si prožila s vlastní matkou. Do původního místa bydliště se vracet nechce, podvědomě cítí, že by se k ní problémy obrátily opět čelem.

4. 4. Dílčí závěr:

Kazuistiky, které jsem pro svou práci použila, jsou reálné případy, se kterými jsem se mohla seznámit díky svému působení v mateřské škole a navázání kontaktu s vedením azylového domu „Svaté Agáty“ v Břeclavi. Především pak s její obyvatelkou, paní Danou, která byla ochotna vyprávět svůj životní příběh.

Kazuistika č. 1 potvrzuje sílu negativního sociálního prostředí, které ovlivnilo chování a jednání Petry. Přestože se rodiče snažili o řádnou výchovu své dcery, vliv drog a party, do které se začlenila, byl pro ni natolik silný, že mu sama nedokázala a zřejmě nechtěla odolat. Tím zpřetrhala vzájemné vazby mezi ní a rodiči, současně se tak připravila o radost spojenou s výchovou svých dcer. Rodina, ze které pochází, za ni převzala odpovědnost a dokázala tak, že tato instituce je schopna překonat i negativní okolnosti pocházející z jiného sociálního prostředí.

V kazuistice č. 2 lze vyzorovat změnu chování dítěte v krizové rodinné situaci. Přemka zcela jistě poznamenal nejen rozvrat vztahu jeho rodičů, ale i přestěhování se do jiného města. V průběhu adaptace v místní mateřské škole se seznamoval s novými podmínkami, učitelkami, kamarády, což mu přinášelo nejednu zátěžovou situaci.

Jeho matka, která prochází také nelehkým obdobím svého života, zřejmě zpočátku podcenila tento stav, což mělo za následek nevyrovnané chování jejího syna (ranní pláč, plyšová hračka, konflikty mezi dětmi).

Třetí kazuistika deklaruje, jak ne dobré, v podstatě neexistující vztahy v rodině vedly k tomu, že ani Dana nebyla schopna díky tomuto handicapu vytvořit vlastní kvalitní partnerské vztahy a tím rodinné prostředí pro sebe a své děti. Záchranou ve velmi špatné a téměř bezvýchodné situaci se stal pobyt v azylovém domě, tedy v sociálním prostředí, které může rodinu a domov pouze dočasně nahradit.

Závěr:

Přestože je téma „*Rodina a sociální prostředí v kauzálních souvislostech*“ rozsáhlé, snažila jsem se ve své bakalářské práci nabídnout jeden z pohledů na tuto problematiku. Pojem *kauzální souvislost* chápu tak, že se rodina a sociální prostředí vzájemně ovlivňují. Tím pak mají vliv i na jednotlivce, ať už v pozitivním či negativním slova smyslu.

Jedním z cílů bylo prostudování a rozbor odborné literatury, kdy jsem se snažila zdokumentovat vývoj a proměnu rodiny od minulosti až po současnost. Jsem přesvědčena o tom, že se jedná o nekonečný proces, ve kterém se formy a způsoby chápání pojmu rodina mění. Ve funkcích, které rodina zastává, došlo také k nemalým proměnám. Můžeme konstatovat, že moderní rodina, oproti tradiční, vytváří pro své členy především emoční a citové zázemí. Vztah rodičů a dětí lze v současné rodině považovat za otevřenější, než tomu bylo v minulosti. Změnily se také výchovné metody, které jsou ve většině případů demokratické až liberální.

Analýzou sociálního prostředí jsem dospěla k názoru, že doba, ve které žijeme, nabízí spoustu možností pro seberealizaci, pro nová poznávání. To s sebou přináší různorodá rizika např. v tom smyslu, že jsou na nás kladeny vysoké požadavky v profesní oblasti. Jsme součástí konzumní společnosti a to vše nás motivuje trávit více času v zaměstnání za účelem zajišťování finančních prostředků. Následkem toho je absence společně trávených chvil s dětmi, které tak hledají náhražku v kolektivu vrstevníků, v horším případě se stávají členy různých gangů. Takové prostředí pak nelze charakterizovat jinak než asociální.

Byla oslabena funkce školy, dříve důležitý pilíř výchovy. Učitelská profese nemá u rodičů a dětí takové postavení, jaké by si díky náročnosti a významu této práce zasloužila. Nedostatek komunikace, či špatně volená její forma neprospívá k řešení ožehavých otázek a problematiky týkajících se oblasti školství.

Zkoumáním vlivu masové komunikace na jednotlivce, mě utvrdilo v názoru, že rodiče by měli mít přehled o tom, co jejich děti sledují v televizi, jaké internetové stránky navštěvují a podobně. Měly by je chránit od pořadů, které zkreslují životní realitu a nabízí zábavu ve formě násilí. Internet, Skype a jiné technické prostředky nám na jedné straně umožňují snazší a rychlou komunikaci na velké vzdálenosti. Na straně druhé tento způsob sdělování informací může vést k určitému odcizení nebo ztrátě schopnosti empatického vnímání a běžné lidské komunikace.

K negativním jevům, kterými se zabývám, patří rozvody rodičů. Zde se snažím zjistit, do jaké míry zasahuje psychiku dítěte rozpad rodiny. Záleží vždy na okolnostech, chování

rodičů vůči sobě, ale především k dítěti. Pokud je přístup a chování rodičů adekvátní i v takto náročném období, pak lze konstatovat, že i pro dítě se tato nová situace stává schůdnější a lépe ji zvládne. Problematika násilí, kterého se dopouštějí dospělí na dětech, je bohužel také součástí dnešní rodiny. S tím je spojeno téma právní ochrany dítěte, která je nyní v legislativě chápána a řešena v souladu se standardy a principy vyspělé civilizace.

Čtenář má možnost se blíže seznámit s pojmem sanace rodiny, která v sobě zahrnuje nápravu sociálních vazeb v rodině. Vysvětluji, jakým způsobem a prostředky lze této nápravě docílit. Jedná se o kooperaci mezi odborníky a postiženou rodinou, která má snahu o řešení vzniklých problémů.

Jsem toho názoru, že velký význam v mé práci zastávají příklady z praxe - kazuistiky. Popisují konkrétní příběhy lidí, kteří se dostali do kritické životní situace. Na těchto kazuistikách lze demonstrovat, do jaké míry může rodina, prostředí nebo společnost ovlivnit prožívání, jednání a chování člověka.

Resumé

Má práce si v první části klade za cíl popsat proměnu a funkce rodiny na základě prezentace různých autorů, kteří se touto problematikou zabývají. Zkoumám, jakým způsobem se rodina po staletí formovala až do dnešní podoby. Popisuji funkce, které rodina zastávala v minulosti s porovnáním funkcí současných. Součástí je i pojetí rodiny z pohledu legislativy.

Druhá část pojednává o charakteristice prostředí. Snažím se popsat významné činitele determinující procesy výchovy a socializace člověka, v jejichž rámci dochází k vytváření žebříčků hodnot, které se následně odráží v chování a jednání každého z nás. Hodnotím vliv vrstevnických skupin a hromadně sdělovacích prostředků na jednotlivce. Působení školy a její role jsou zde také zastoupeny.

Třetí část je věnována rodinné krizi. Jedná se o rozvod rodičů a jeho možné dopady na děti. Násilí, které je páčáno na dětech, zahrnují také do rodinné krize. Své místo z těchto důvodů zaujímá právní ochrana dětí, tudíž zákony, které mají za úkol takto postižené děti chránit. Pojem sanace rodiny je zde vysvětlována ve smyslu narušených sociálních vazeb mezi členy rodiny a jejich obnova či ozdravení.

Na kazuistikách ve čtvrté části práce dokazují souvislosti v působení rodiny na dítě, následky na jeho projevy ve formě chování, ale také vzájemné ovlivňování rodinou a sociálním prostředím.

Anotace

Bakalářská práce „Rodina a sociální prostředí v kauzálních souvislostech“ je rozdělena do čtyř částí, které na sebe navazují.

První část specifikuje rodinu, charakterizuje její vývoj a vymezuje pojem rodiny v rámci legislativy. Druhá část objasňuje vliv prostředí na dítě a důležitost výchovy. Ve třetí části následuje popis krize v rodině a její dopady na dítě. Ve čtvrté, poslední části jsou použity příklady z praxe – kazuistiky, které se dané problematiky týkají.

Klíčová slova

Rodina, sociální prostředí, výchova, krize rodiny, vrstevnická skupina, škola, sanace rodiny

Annotation

The Bachelor Work „Family and Social Environment in Causal Relationship“ is divided into four parts which concur.

The first part specifies a family, characterizes its development and determines a definition of a family in terms of legislation. The second part clarifies an influence of environment on a child and importance of an education. The third part describes a crisis in a family and its impacts on a child. The fourth part points to examples from practise which are referred to these problems.

Key words

Family, social environment, education, family crisis, peer group, school, family reconstruction

Literatura a prameny:

1. Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.
2. Zákon č. 64/1964 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.
3. Zákon č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte.
4. Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon.
5. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
6. Sborník vybraných přednášek z IX. konference Společnosti sociálních pracovníků. *Násilí v rodině a jeho důsledky*. 1. vydání Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1999, 96 s. ISBN 80-85529-56-4
7. Bechyňová, V., Konvičková, M. *Sanace rodiny*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, 151s. ISBN 978-807367-392-5
8. Čáp, J., Mareš, J. *Psychologie pro učitele*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2001, 655 s. ISBN 80-7178-463-X
9. Dunovský, J. *Dítě a poruchy rodiny*. 1. vydání Praha: 1986, 140 s.
10. Giddens, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999, 595 s. ISBN 80-7203-124-4
11. Klímová – Fügnerová, M. *Citová výchova v rodině*. 1. vydání Praha: Práce, 1974, 183 s.
12. Kohoutek, R. *Pedagogická psychologie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2006, 267 s.
13. Kohoutek, R. *Sociální psychologie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2004, 215 s.
14. Kohoutek, R. *Vývojová psychologie*. 2. vydání Brno: Institut mezioborových studií, 2003, 83 s.
15. Kraus, B., Poláčková, V., et al. *Člověk – prostředí – výchova*. K otázkám sociální pedagogiky. Brno: Paido, 2001, 199 s. ISBN 80-7315-004-2
16. Kraus, B. *Teorie výchovy*. Brno: Institut mezioborových studií, 2006, 30 s.
17. Kraus, B. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vydání Praha: Portál, s.r.o., 2008, 216 s. ISBN 978-80-7367-383-3
18. Marhounová, J. *Od osamění k nové rodině*. 1. vydání Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p., 1988, 126 s.
19. Matějček, Z. *Rodiče a děti*. 2. vydání Praha: Avicenum, 1989, 336 s.
20. Možný, I. *Moderní rodina*. (Mýty a skutečnosti) 1. vydání Brno: Blok, 1990, 184 s.

21. Možný, I. *Sociologie rodiny* 2. upravené vydání Praha: SLON, 2002, ISBN 80-86429-05-9
22. Nakonečný, M. *Úvod do psychologie*. 1. vydání Praha: Academia, 2003, 507 s. ISBN 80-200-0993-0
23. Nakonečný, M. *Základy sociální psychologie*. 3. přepracované vydání Praha: Univerzita Karlova, 1970, 344 s.
24. Přadka, M. *Výchova a prostředí*. (Vybrané problémy) 1. vydání Brno: rektorát UJEP, 90 s.
25. Řezáč, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998, 268 s. ISBN 80-85931-48-6
26. Sekot, A. *Sociologie v kostce*. 3. rozšířené vydání Brno: Paido, 2006, 258 s. ISBN 80-7315-126-X
27. Vaničková, E. et al. *Násilí v rodině*. 1. vydání Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1995, 80 s. ISBN 80-85529-17-3

Tisk:

27. INFORMATORIUM, Časopis pro výchovu a vzdělávání dětí od 3 do 8 let v MŠ a ŠD, 2/2007, *Děti napodobují televizní násilí*.
28. INFORMATORIUM, Časopis pro výchovu a vzdělávání dětí od 3 do 8 let v MŠ a ŠD, 10/2008, *Dítě je darem, o který musíme pečovat*.
29. RODINA A ŠKOLA, Časopis pro všechny rodiče a učitele, 9/2004, *Já to chci! O rozmazlování*.
30. RODINA A ŠKOLA, Časopis pro všechny rodiče a učitele, 10/2008, *Jsou české děti šťastné?*
31. RODINA A ŠKOLA, Časopis pro všechny rodiče a učitele, 9/2008, *Rodiče jsou pro nás partneři*.
32. 100+1, Zajímavosti z celého světa, 10/2007, *Vliv skupiny*.
33. 100+1, Zajímavosti z celého světa, 23/2008, *Výchovné metody*.

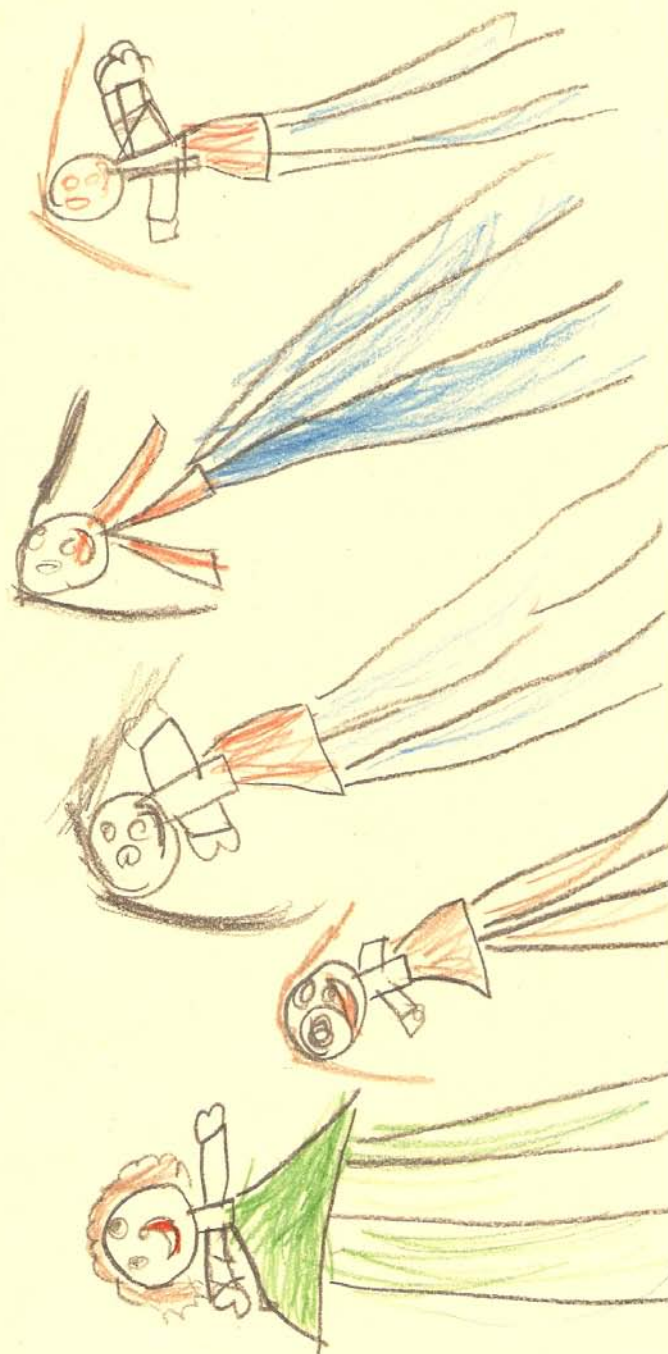
Seznam příloh

- Příloha č. 1 obrázek rodiny z kazuistiky č. 1 – Viktorka
Příloha č. 2 obrázek rodiny z kazuistiky č. 1 – Štěpánka
Příloha č. 3 obrázek rodiny z kazuistiky č. 2 – Přemysl

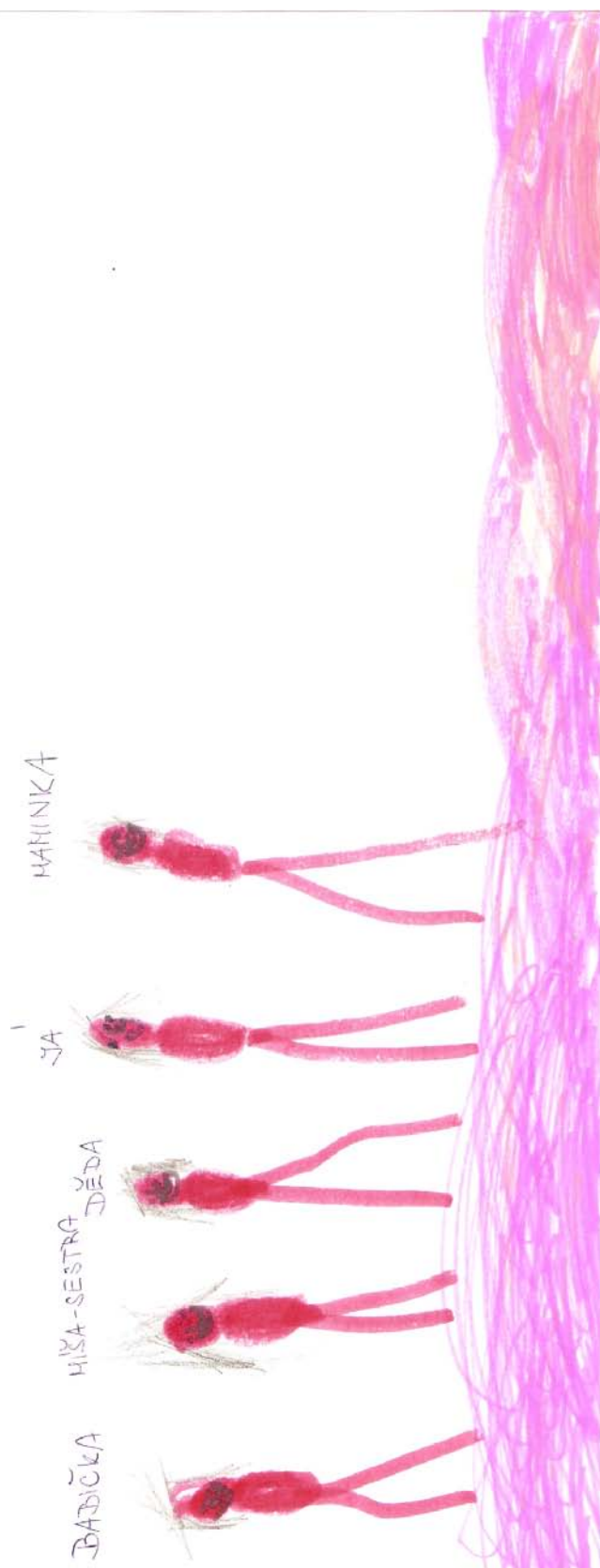

Příloha č. 1 - obrázek rodiny z kazuistiky č. 1 - Viktorka

ŠTĚPÁNKA

Příloha č. 2 - obrázek rodiny z kazuistiky č. 1 - Štěpánka

Příloha č. 3 - obrázek rodiny z kazuistiky č. 2 - Přemysl